

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal

ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X

26/2 (December/Aralık 2022), 491—512

Mevlânâ'nın *Dîvân-ı Kebîr*'inde İktibas ve Telmih Yoluyla Yer Alan Rivayetler

Narrations in Mawlânâ's Dîvân-e Kabîr by Way of Quotation or Reference

Mustafa Yüceer

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Hadis Anabilim Dalı

Assist. Prof., Selçuk University, Faculty of Islamic Sciences

Department of Hadith

Konya, Türkiye

mustafayuceer@selcuk.edu.tr

orcid.org/ 0000-0002-1769-1739

Article Information/Makale Bilgisi

Article Types/Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 26 February/Şubat 2022

Accepted/Kabul Tarihi: 09 June/Haziran 2022

Published/Yayın Tarihi: 15 December/Aralık 2022

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Volume/Cilt: 26 **Issue/Sayı:** 2 **Pages/Sayfa:** 491—512

Cite as/Atıf: Yüceer, Mustafa. "Mevlânâ'nın *Dîvân-ı Kebîr*'inde İktibas ve Telmih Yoluyla Yer Alan Rivayetler". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (Aralık 2022), 491-512. <https://doi.org/10.18505/cuid.1079510>

Yüceer, Mustafa. "Narrations in Mawlânâ's *Dîvân-e Kabîr* by Way of Quotation or Reference". *Cumhuriyet Theology Journal* 26/2 (December 2022), 491-512. <https://doi.org/10.18505/cuid.1079510>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Yayıncı/Published by: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Mustafa Yüceer).

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Narrations in Rûmî's *Dîvân-e Kabîr* by Way of Quotation or Reference

Abstract: After Turks' acquaintance with Islam, the interest they showed to religious texts continued in both scientific and literary media. Many thinkers who happened to visit Anatolian lands brought the culture, literature and customs of the geography they lived in and revealed an understanding that we can conceptualize as "Anatolian wisdom (*irfân*)". One of those who serve this purpose is undoubtedly Rûmî. Rûmî influenced the geography he lived in with both his conversations and letters, and especially with poetry. In his works he used many texts that he thought belonged to the Prophet Muhammad as hadith. Apart from frequently quoting Qur'anic verses and hadiths, he made references to hadiths especially in the construction of couplets. Whether it is verse or prose, Rûmî, who takes care to act by taking the constants of religion into the center, has shown that this is his method of authorship. The idea of Sufism, which was put forward in a religious sense by Rûmî, who is an authoritative mystic-poet in Turkish-Islamic Literature, and which is based on the principle of tolerance, has been read extensively throughout the ages, and his works have been translated into many languages, especially Turkish, and opened to the access of large masses. The problematic, which also determines the purpose of this study, is the way how such an accepted scholar uses knowledge both ontologically and epistemically. As a matter of fact, the ontological determination of the narrations quoted in the work, rather than the literary and cultural aspects of *Dîvân*, will reveal the hadith use of Rûmî primarily. In the same way, determining the narrations used with the art of reference and pointing out their place in the main hadith books, comparing them with other works, especially Rûmî's *Mathnawî*, will make his hadith sources clear. Although his *Mathnawî* is much more famous among his works in the course of time and according to widespread acceptance, his *Dîvân* is also a poetry arranged just like *Mathnawî* in terms of structure and content. Just as the structure and content forms of *Mathnawî* were shaped around Qur'anic verses and hadiths, the same style was followed in *Dîvân*. In this sense, while 475 verses were included with arts of quotation or reference, it was seen that 211 narrations with their repetitions took place in *Dîvân-e Kabîr*. When the repetitions are removed, the number of narrations in the work is 110. 23 of them are in full, 9 of them are in partial/*nâqis* quotations and 78 narrations are used by reference. In addition, as a result of our examination, together with the narrations used in the work through reference, couplets that are not directly cited but contain implicit hadiths are also available in Rûmî's work. In addition to words, parables, proverbs and idioms attributed to previous prophets, important towns, persons and events are also used functionally within the characteristic structure of the work. Within the scope of this study, 110 narrations used by Rûmî, excluding repetitive narrations, were examined. According to the result obtained from *takhrîj* search, 56 of the narrations in question are found in the main hadith books and are accepted as authentic/*sahîh*. The judgment of *hasan* has been given about 6 narrations. Therefore, the total of acceptable/*maqbul* narrations in the work reaches 62. One of the acceptable/*maqbul* narrations is a *mawqûf* hadith. In addition to 44 narrations, which are not included in the basic hadith books and are judged to be weak/*da'îf*, fabricated/*mawdû'* or false, there are 4 texts that are not hadith but belong to one of the predecessors/*salaf*, and there are 48 rejected/*mardûd* narrations. Considering distribution of the narrations used by Rûmî, texts on the relationship between Allah and the servant were preferred, and the narrations on moral issues were also used intensively. In addition, the texts containing the propositions about the prophet and religion were also preferred by him. Apart from this, matters of faith and worship; narrations about women, social life and medicine are some of the prominent topics. It should be noted here that Rûmî does not have any concerns about the authenticity of the hadiths, both in his choice of narrations and in the process of converting them into quotation or reference form. This result can be easily obtained when the acceptable narrations used in *Dîvân* are evaluated together with the weak/*da'îf* or fabricated/*mawdû'* narrations. Because the author's view of the narration, which is considered weak/*da'îf* or fabricated/*mawdû'*, and the view of the narration, which is accepted as authentic, are shaped according to the correspondence of the message to be given and the meaning of the narration. In other words, according to him, contribution of the content of the text to the message is more important than the soundness of the hadiths. In addition, mystical thoughts and teachings that shaped the mental world of Rûmî are also evident in his choice of the narrations in question.

Keywords: Hadith, Literature, Turkish Poetry, *Dîvân-e Kabîr*, Quotation, Reference.

Mevlânâ'nın *Dîvân-ı Kebîr*'inde İktibas ve Telmiş Yoluyula Yer Alan Rivayetler

Öz: Türklerin İslamiyet'le tanışmalarından sonra dinî metinlere gösterdikleri ilgi ve alaka hem ilmî hem de edebî mecrada devam etmiştir. Anadolu topraklarına yolu düşen pek çok düşünür, yaşadıkları coğrafyanın kültür, edebiyat ve örfünü beraberinde getirmiş ve Anadolu irfanı diye kavramlaştırabileceğimiz bir anlayışı ortaya çıkartmışlardır. Bu amaca hizmet edenlerden biri de şüphesiz Mevlânâ'dır. Şiir başta olmak üzere gerek sohbet gerekse mektuplar ile yaşadığı coğrafyaya etki eden Mevlânâ, eserlerinde Hz. Peygamber'e ait olduğunu düşündüğü pek çok metni hadis olarak kullanmıştır. Sık sık âyet ve hadis iktibasları yapması bir yana özellikle beyitlerin kurgusunda hadisler dair telmişler de bulunmuştur. İster nazım ister nesir türü olsun eser telif ederken dinin

sabitelerini merkeze alarak hareket etmeye özen gösteren Mevlânâ, telif yönteminin bu olduğunu fiili anlamda da göstermiştir. Türk-İslam Edebiyatı'nda otorite bir mutasavvıf-şair olan Mevlânâ'nın dinî anlamda ortaya koyduğu ve temelinde hoşgörülük ilkesinin yer aldığı tasavvuf düşüncesi, çağlar boyu ilgiyle karşılanmış, eserleri Türkçe başta olmak üzere pek çok dile tercüme edilerek geniş kitlelerin erişimine açılmıştır. Bu çalışmanın amacını da belirleyen problematik, işte böylesine kabul gören bir âlimin bilgiyi hem ontolojik hem de epistemik açıdan kullanma şeklidir. Nitekim *Dîvân*'ın edebî ve kültürel yönünden ziyade eserde iktibas edilen rivayetlerin ontolojik anlamda tespiti, birinci derecede Mevlânâ'nın hadis kullanımını ortaya çıkartacaktır. Aynı şekilde telmih sanatı ile kullanılan rivayetlerin tespit edilerek temel hadis kitaplarındaki yerlerine işaret edilmesi, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si başta olmak üzere diğer eserleri ile karşılaştırılması onun hadis kaynaklarını belirgin hale getirecektir. Tarihi süreçte ve yaygın kabule göre eserlerinin içinde *Mesnevî* adlı çalışması daha çok meşhur olmakla birlikte yapı ve muhtevası itibarıyla *Dîvân*'ı da tıpkı *Mesnevî* gibi tertip edilmiş bir manzûmedir. *Mesnevî*'nin yapı ve içerik formları nasıl âyet ve hadisler etrafında şekillenmişse *Dîvân*'da da aynı üslup devam ettirilmiştir. Bu anlamda iktibas veya telmih sanatları ile 475 âyete yer verilirken tekrarlarıyla beraber 211 rivayetin *Dîvân-ı Kebîr*'de yer aldığı görülmüştür. Tekrarlar çıkartıldığında eserde yer alan rivayetlerin sayısı 110 olup bunlardan 23'ü tam, 9'u ise kısmî/nâkis iktibas ile beyitlerde yer almış, 78 rivayet ise telmih yoluyla kullanılmıştır. Ayrıca yaptığımız inceleme neticesinde eserde telmih yoluyla kullanılan rivayetlerle birlikte doğrudan telmih kabul edilmeyen ancak zımında hadisleri barındıran beyitler de Mevlânâ'nın eserinde mevcuttur. Buna ilaveten önceki peygamberlere izafe edilen sözler, darb-ı mesel, atasözü ve deyimlerin yanı sıra önemli belde, şahıs ve olaylar da eserin karakteristik yapısı içinde işlevsel bir biçimde kullanılmıştır. Bu çalışma kapsamında Mevlânâ'nın, tekrar eden rivayetler dışarıda tutularak kullandığı 110 rivayet incelenmiştir. Yapılan tahrîc çalışmasından elde edilen neticeye göre söz konusu rivayetlerden 56'sı temel hadis kitaplarında yer almakta ve sahih kabul edilmektedir. 6 rivayet hakkında hasen hükmü verilmiştir. Dolayısıyla eserde yer alan makbul rivayetlerin toplamı 62'ye ulaşmaktadır. Makbul rivayetlerin 1'i mevkuf hadistir. Temel hadis kitaplarında yer almayan, zayıf, mevzu veya aslı yok hükmü verilen 44 rivayetin yanı sıra hadis olmayıp seleften birine ait olduğu tespit edilen 4 metin ile birlikte merdud rivayetler ise 48'dir. Mevlânâ'nın kullandığı rivayetlerin konu dağılımına bakıldığında Allah-kul ilişkisine dair metinler tercih edilmekle birlikte ahlâkî konulara dair rivayetler de yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Ayrıca doğrudan peygamber ve dine dair önermeleri muhteva metinler de Mevlânâ tarafından tercih edilmiştir. Bunun dışında iman ve ibadet konuları; kadın, sosyal hayat ve tıp ile ilgili rivayetler de öne çıkan başlıklardan bazılarıdır. Burada şunu belirtmek gerekir ki rivayetlerin hem tercihinde hem de iktibas veya telmih formuna dönüştürme aşamasında Mevlânâ'nın hadislerin sıhhatine dair bir endişesi bulunmamaktadır. Bu sonuç *Dîvân*'da kullanılan makbul rivayetler, zayıf veya mevzu rivayetlerle birlikte değerlendirildiğinde rahatlıkla elde edilebilir. Zira müellifin zayıf veya mevzu kabul edilen rivayete bakışı ile sahih kabul edilen rivayete bakışı, verilmek istenen mesaj ile rivayetin manasının uygunluğuna göre şekillenmektedir. Yani ona göre hadislerin sıhhat durumundan ziyade metnin muhtevasının verilmek istenen mesaja katkısı önem arz etmektedir. Bir de Mevlânâ'nın zihin dünyasını şekillendiren tasavvufî düşünce ve öğretiler de söz konusu rivayetlerin tercihinde belirgin olarak kendini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Edebiyat, Türk Şiiri, Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, İktibas, Telmih.

Giriş

Mevlânâ'nın (ö. 672/1273) *Mesnevî*'si ile aynı üslup ve tarzda meydana getirdiği *Dîvân*'ı daha çok Şems-i Tebrizî (ö. 645/1247 [?]) ile karşılaştıktan sonra sema esnasında vecd ile söylediği şiirlerden oluşmaktadır. Olayları his ile halk dilinde vezne dökmeyi benimsemiş, bunun yanı sıra şiiri bir sanat olarak değerlendirmemiştir. Mevlânâ'nın derin ilmî birikimini yansıttığı beyitler, dönemin halk kültürünü de yansıtmaktadır. Ayrıca âyet ve hadislerin yanı sıra atasözleri ve deyimler, halk inanışları ve sosyal çevre *Dîvân*'da yer yer işlenmiştir. Horasan bölgesi halk Farsçası kullanılan eserde bazı şiirler Arapça yazılmıştır.

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si meşhur olmakla birlikte yapı ve muhteva itibarıyla *Dîvân*'ı da aynı özelliklerdedir. Nitekim *Dîvân*'da iktibas veya telmih ile kullandığı ayetlerin sayısı 475 olup bunun yarısı kadar da hadis rivayeti kullanılmıştır. Bununla birlikte eserin muhtevasının tamamını Kur'ân ve sünnetten bağımsız düşünmek neredeyse imkânsızdır ki her gazelde bir iktibas veya telmih ya da dinin bu iki ana kaynağına dolaylı da olsa başvuru söz konusudur. Mevlânâ, eserini telif ederken dinin sabitelerini merkeze koyarak hareket etmeye özen göstermiştir.

Dîvân'ın edebî ve kültürel yönünden ziyade eserde iktibas edilen rivayetlerin tespiti, birinci derecede Mevlânâ'nın hadis kullanımını ortaya çıkartacak verileri elde etmeyi kolaylaştıracaktır. Aynı şekilde telmih sanatı ile kullanılan rivayetlerin değerlendirilmesi ve daha sonra Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si başta olmak üzere diğer eserleri ile karşılaştırılması onun hadis kaynaklarını belirgin hale getirecektir. Rivayetlerin şiir diliyle ifade edilmesinin getirdiği zorluklar bir yana anlaşılma biçimleri ya da ilgili beyitlerde hangi maksatla kullanıldıklarına dair incelemeler de hadislerin anlam ve yorumu açısından kıymet ifade etmektedir.

Mevlânâ'nın pek çok eseri üzerine çalışmalar yapan Bedüzzaman Fûrûzanfer (ö. 1390/1970), *Dîvân-ı Kebîr*'i Tahran'da neşretmiştir.¹ Aynı şekilde Abdülbâkî Gölpinarlı (ö. 1402/1982), *Dîvân*'ı Türkçe'ye tercüme etmiş²; Şefik Can (ö. 1425/2005), Fûrûzanfer neşrini esas alarak bazı gazelleri tercüme etmiştir.³ Bu araştırmamızın verilerini tespit ederken öncelikle Fûrûzanfer neşri esas alınmış, beyitlerin tercümelerinde Gölpinarlı'dan istifade edilmiştir. Her iki müellifin gerek neşirde gerek tercümede âyet, hadis, önemli olay, şahıs ve mekânlar hakkında dipnot veya dizinlerde verdikleri bilgilere göre iki çalışma da taranmış; iktibas ve telmih sanatları göz önünde tutularak rivayetler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede tekrarlarıyla beraber 211 rivayetin iktibas ve telmih yoluyla eserde yer aldığı görülmüştür. Tekrarlar çıkartıldığında rivayetlerin sayısı 110 olup bunlardan 23'ü tam, 9'u ise kısmî/nâkis iktibas ile beyitlerde yer almış, 78 rivayet ise telmih yoluyla kullanılmıştır.

Hadis alanında *Dîvân-ı Kebîr* üzerine yapılan bir yüksek lisans tezinde 83 rivayet Gölpinarlı'nın fihristinden alınarak tahrîc edilmiş, iktibas veya telmih yoluyla alıntılanan rivayetler tespit edilmemiş ayrıca Fûrûzanfer neşri de dikkate alınmamıştır.⁴

Bu çalışmada, iktibas sanatı ile kullanılan rivayetler hadis ilminin kuralları doğrultusunda detaylı olarak incelenmiş; telmih sanatı ile kullanılan rivayetlerin de sıhhat bilgileri, konu dağılımları ve kullanım şekilleri örnekleme yöntemi gibi sonuç odaklı bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ayrıca Mevlânâ'nın rivayetleri iktibas ettiği beyitlerin Farsçaları verilmiş ve tahrîcleri yapılmıştır. Telmih yoluyla kullanılan rivayetler de aynı şekilde tahrîc edilmiş ancak çalışmamızın hacmi göz önünde tutularak sıhhat durumları belirtilerek isnad anizline yer verilmemiştir.

1. *Dîvân-ı Kebîr*'de İktibas Edilen Rivayetler

İktibas, şiirde Kur'ân ve hadislerden yapılan terkipli alıntıları karşılayan edebi sanatlardandır. Şeriatın kurallarına uygun olarak öğüt verme amacı taşıyanlar ahsen, taşımayanlar ise hasen iktibas kabul edilerek müstahsen iktibas oluşturmuş, şeriatın kurallarına aykırı yapılan iktibaslar ise müstehcen sayılmıştır. Ayrıca Kur'ân ve hadislerden yapılan her kelime iktibas kabul edilmemiş en azından bir terkip olması gerektiği ifade edilmiştir. İktibas yapılan ayet ya da hadisin tam veya nâkis kabul edilmesi, alıntı yapılan metnin tamamı veya bir kısmının kullanılmasıyla ilgilidir.⁵

Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Dîvân-ı Kebîr*'de iktibas yoluyla kullanılan rivayetlerin sayısı 32 olup bunların bir kısmı tam iktibas, bir kısmı ise nâkis iktibas yoluyla zikredilmiştir.

1.1. Tam İktibas ile Kullanılan Rivayetler

Dîvân-ı Kebîr'de yer alan beyitlerde tam iktibas sanatı ile kullanılan rivayetlerin geçtiği beyitler ve tahrîc bilgileri şu şekildedir:

“Fakirlik övüncümdür. Ben onunla övünürüm.”⁶

Eserde üç yerde tam iktibas, üç yerde de telmihle kullanılan bu rivayetin yer aldığı beyitler şu şekildedir:

الْفُقْرُ فَخْرٌ كَفْتُ رَسُولَ خَدَائِ اِزَيْنِ / سَيَّاحُ فَحْلٍ وَ شَاهُ سَبْحَاتِ مَصْطَفَا سْتِ⁷

Mevlânâ bu beyitte Hz. Peygamber'in fakr ile övündüğü varsayımı etrafında yürük ata binışine teşbihte bulunmuş; görev ve sorumluluğuna vurgu yapmıştır. Fakrın bir neticesi olarak denize at sürecek bir noktada olduğunu ve yüzen her şeyin padişahı olduğuna işaret etmiştir.⁸

¹ Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Belhî Mevlânâ, *Külliyât-ı Şems yâ Dîvân-ı Kebîr*, thk. Bedüzzaman Fûrûzanfer (Tahran: İntişarat-ı Emir Kebir, 1378).

² Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Belhî Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, çev. Abdülbaki Gölpinarlı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007).

³ Şefik Can, *Dîvân-ı Kebîr'den Seçmeler* (İstanbul: Ötükeyn Yayınları, 2006).

⁴ Ünal Damar, *Mevlânâ'nın Divan-ı Kebir'inde Geçen Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirilmesi* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011).

⁵ Emel Nalçacıgil Çopur, “İktibas Sanatı ve Mazmûn”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 10 (2019), 168; Mustafa İsmet Uzun, “İktibas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/52; İsmail Durmuş, “İktibas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/52-54.

⁶ الْفُقْرُ فَخْرِي، وَأَنَا أَفْتَخِرُ بِهِ

⁷ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 7/143.

⁸ Mevlânâ, *Dîvân*, 2/445.

نوبت الْفَقْرُ فَخَرِي تا قِيَامَتِ مِي زَنْد / تو که داری می خور و می ده شب و روز ای فقیر⁹

Hadis olarak zikredilen metnin geçtiği başka bir beyitte Mevlânâ, hakiki kulların kıyamete kadar الْفَقْرُ فَخَرِي sözünü dillerine dolayacaklarına işaret etmiştir. Ayrıca aşk şarabının fakr ile olan ilişkisi yoksulluğun bir nimeti olarak anlatılmıştır.¹⁰

رها کن حرص را كَأَلْفَقْرٍ فَخَرِي / چرا می ننگ داری زین نشانه¹¹

Rivayetin tam iktibas ile kullanıldığı üçüncü beyit, hırsın terk edilmesini önceler. Fakirliğin bunu sağlayacağı ve utanılacak bir durum olmadığı hırs içinde bulunanlara karşı dile getirilmiştir.¹²

Tasavvuf literatüründe fakr kavramı, Suffe'de kalan sahâbîlerin hallerini içselleştirme düşüncesinin bir neticesi olarak “yoksulluk” ve “sadece Allah’a muhtaç olma” şeklinde iki kategoride gelişim/dönüşüm göstermiştir. Pek çok sûfi ile birlikte Mevlânâ da fakrı; sâlikin sadece Allah’ta fâni olması şeklinde anlayarak eserinde bu konuyu işlemiş ve birden çok beyitte Hz. Peygamber’den nakledildiği var sayılan bu rivayeti iktibas ile kullanmıştır. Ne var ki bahsi geçen rivayetin hadis kitaplarında aslı bulunmamaktadır. Bu lafız hakkında Sağâni başta olmak üzere İbn Teymiyye (ö. 728/1328), İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401), İbn Hacer (ö. 852/1449), Sehâvî (ö. 902/1497) ve Aliyyü'l-Kârî (ö. 1014/1605) gibi âlimler mevzû/aslı yok hükmü vermişlerdir.¹³

“İnsanlar gümüş ve altın madenleri gibi madenlerdir.”¹⁴

که رسول حق الناس معادن گفتست / معدن نقره و زرست و یقین پر گهرست¹⁵

Müslim’in (ö. 261/875) Ebû Hüreyre aracılığı ile tahrîc ettiği hadis,¹⁶ Mevlânâ’nın eserinde literal bir şekilde iktibas edilmiş ve *insanlar madenlerdir; gümüş, altın, akîk ve inci madenleri* ifadelerine karşılık gelecek şekilde nazmedilirken akîk ve inci insanları tavsifte kullanılmıştır.¹⁷

“Ben rabbimin katında gecelerim. O beni yedirir ve içirir.”¹⁸

Üç yerde telmih, üç yerde de iktibas ile kullanılan rivayeti Hz. Peygamber, visal orucu tutmak isteyenleri bundan vaz geçirmek ve bu oruca kendisinin güç yetirebileceğini ifade ettiğini belirtmek için söylemiştir. Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim tarafından Hz. Aişe’nin yanı sıra Ebû Said el-Hudrî, Enes b. Mâlik ve Ebû Hüreyre’den müttefakun aleyh olarak nakledilmiştir.¹⁹ Rivayet, beyitlerde *أبيت عند ربي* formuyla yer almaktadır:

⁹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 2/296.

¹⁰ Mevlânâ, *Dîvân*, 3/521.

¹¹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 5/138.

¹² Mevlânâ, *Dîvân*, 6/335.

¹³ Ebü'l-Fedâil Radıyyüddîn (Radî) Hasen b. Muhammed b. Hasen es-Sağâni, *ed-Dürrü'l-mültekat fi tebyîni'l-galat veylühü el-Mevdü'ât*, thk. Abdullah Kâdi (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985), 52, H. No: 77; Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Meciddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmû'ul-Fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım (Medine: Mücemmel'l-Melik Fehd, 2004), 11/117; Ebü Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî İbnü'l-Mülakkın, *el-Bedrü'l-münîr fi't-tahrîci'l-ehâdisi ve'l-âsâri'l-vâkı'ati fi ş-Şerhi'l-Kebîr*, thk. Mustafa Ebü'l-Gayd vd. (Riyad: Dârü'l-Hicret, 2004), 8/587; Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Telhîsü'l-habîr fi't-tahrîci ehâdisi'l-Râfi'l-Kebîr*, thk. Ebü Âsım Hasan b. Abbas b. Kutub (Mısır: Dârü'l-Kurtuba, 1995), 3/235-236; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *el-Mekâsîdü'l-hasene*, thk. Muhammed Osman el-Haşî (Beirut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1985), 480, H. No: 475; Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâri'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevdü'a*, thk. Muhammed b. Lütfi es-Sabbâğ (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1971), 225, H. No: 1835; Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlu'l-İlbâs amme'stehera mine'l-ehâdisi alâ elsineti'n-nâs* (Beirut: Mektebetü'l-Kudsî, 1351), 2/87. Aclûnî, ayrıca bu manaya gelen *تحفة المؤمن الفقير* rivayetini de zikretmiştir.

¹⁴ النَّاسُ مَعَادِنُ كَمَعَادِنِ الْفِضَّةِ وَالذَّهَبِ

¹⁵ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 1/239; 5/228; 6/235.

¹⁶ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. el-Kuşeyrî el-Müslim, *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasaru mine's-süneni bi-nakli'l-adli ani'l-adli an Rasûlillah* (Riyad: Dârü's-Selâm, 1419), “Birr”, 160.

¹⁷ Mevlânâ, *Dîvân*, 7/489.

¹⁸ إِنِّي أُبَيْتُ بِطَعْمِي رَبِّي وَيَسْتَقِينِي

¹⁹ Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Camiu'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasaru min umûri Rasûlillah ve sünenihi ve eyyâmihî* (Riyad: Dârü's-Selâm, 1419), “Savm”, 47, 48, 49; “Hudûd”, 44; “Temenni”, 9; “İ'tisâm”, 5; Müslim, “Siyâm”, 57, 58, 60, 61.

ابیت عند ربی نام آن خراباتست / نشان یطعم ویسقن هم از پیغمبر ماست²⁰

“O meyhanenin adı, *Rabbime konuk edilirim* bazı bazıdır; o beni doyurur, suya kandırır sözü de peygamberimizden kalan bir sözdür.”²¹

چو ره بگشاد ابیت عند ربی / چه باشد گر کم آید خشک نانه²²

“*Rabbime konuk olurum* sözü, yolu açmıştır; ne olurmuş bir kuru ekmek eksik olursa.”²³

ای لاف : ابیت عند ربی / آرایش و افتخار عاشق

کَوْلَاکَ لَمَا حَلَّثْتُ الْأَفْلَاکَ / نه چرخ باختیار عاشق²⁴

“*Ey Rabbime konuk olurum* sözünü aşika süs-püs eden övünç olarak veren, ‘Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım’. Dokuz gökte aşkın iradesine verilmiş.”²⁵

“(Din) Kardeşlerimizi (dünyada) görmeyi çok arzu ederdim.”²⁶

احمدش گوید که: واشوقاً لِفَا اِخْوَانِنَا / در هوای عشق او صدیق صدق می زند²⁷

“Ahmed ona, *ah, kardeşlerimi görseydim, onlarla buluşsaydım* diyor; onu özleştiki sonsuzluğa Sıddıyk, gerçektir de gerçek demede.”²⁸

Dîvân-ı Kebîr'de واشوقاً لِفَا اِخْوَانِنَا ifadesiyle iktibas yapılan metin bu lafızlarla temel hadis kitaplarında yer almamaktadır. Ancak aynı manayı karşılayacak şekilde Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ile Müslim'in Ebû Hüreyre'den tahrîc ettikleri رَأَيْنَا اِخْوَانِنَا وِدِدْتُ أَنَا قَدْ رَأَيْنَا اِخْوَانِنَا ifadeleriyle sahih bir rivayet bulunmaktadır.²⁹

“Allah, şöyle buyurdu: Muhakkak ki rahmetim gazabımı geçmiştir.”³⁰

Mevlânâ'nın rahmet ve gazabın arka planına işaret ederek insanın yüceliğinin gönülde olduğunu belirttiği ayrıca varlığın değerini tasvir ettiği, “Erlük suyunun katresi, bir canlıdan çıkıp da koyun olmadıkça kurban olmaya değmez. Kum yığının zerreleri bir yere toplanıp da koskoca bir dağ olmadıkça boş yere hiç kimsecikler tepesine külüng vurmaz. Boyun olmadıkça hiç kimsenin boynuna lâle vurulmaz; yürür ayak olmadıkça kimsenin ayağı bağlanmaz,” beyitlerinden sonra bu rivayeti konuyla ilişkilendirmiştir:

پس سَبَقْتُ رَحْمَتِي فِي رَحْمَتِي شَدِيدٍ / زهر بدانکس دهند کوست معوّد بقند³¹

“Şu hâlde rahmetim aşkıdır sözü, gazabımdan belirmiştir; zehri boyna şeker yemeye alışkın kişiye verirler.”³²

Buhârî ve Müslim'in Ebû Hureyre'den naklettiği rivayet, muttefakun aleyh olup sahihtir.³³

“Ölmeden önce ölünüz!”³⁴

Müellif, nefsi hilekâr olarak görüp onu öldürmek için gayret göstermeyi teşvik ederken iktibas ettiği rivayeti ayrıca Allah aşkını içselleştiren kimsenin ölmeden önce öldüğünü belirtirken de kullanmıştır. Bu anlamda ilahi aşka ulaşan kimse nefsinde

²⁰ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 1/285.

²¹ Mevlânâ, *Dîvân*, 3/121.

²² Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 5/138.

²³ Mevlânâ, *Dîvân*, 6/335.

²⁴ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 3/132.

²⁵ Mevlânâ, *Dîvân*, 5/377.

²⁶ وِدِدْتُ أَنَا قَدْ رَأَيْنَا اِخْوَانِنَا

²⁷ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 2/116.

²⁸ Mevlânâ, *Dîvân*, 4/156.

²⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâvut - Âdil Mürşid (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1995), 13/373; Müslim, “Tahâret”, 39.

³⁰ قال الله تعالى: إِنَّ رَحْمَتِي سَبَقَتْ غَضَبِي

³¹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 2/200.

³² Mevlânâ, *Dîvân*, 4/382.

³³ Buhârî, “Tevhid”, 22; Müslim, “Tövbe”, 15.

³⁴ مُؤْتُوا، قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا

öldürmüş olmaktadır. Mevlânâ'nın tasavvuf literatüründen farklı olarak bu metni *مُوْتُوا مِن قَبْلِ أَنْ تَمُوْتُوا* formuyla kullandığı görülmektedir:

بامر: مُوتُوا مِن قَبْلِ أَنْ تَمُوْتُوا مَا / كنيم همچو محمد غزای نفس جُهود³⁵

Bayitte *ölmeden önce ölün* emrine uyma ve Hz. Muhammed'in yaptığı gibi hilebâz nefisle mücadele etme tavsiye edilmiştir.³⁶

چو در حیات خوداو کشته گشت در کف عشق / بامر: مُوتُوا مِن قَبْلِ أَنْ تَمُوْتُوا زار³⁷

"Hz. Peygamber, *ölmeden önce ölün* emrine uymuş ve henüz yaşarken aşkın eliyle ölmüştür."³⁸

Mevlânâ'nın bu tasvirlerine mesned olan ve hadis olarak Hz. Peygamber'e izafe edilen bu rivayet, kelâm-ı kibar kabilinden söylenmiş olup mevzu hükmündedir.³⁹

Kalem kurumuştur. Sen kaderinde yazılana ulaşacaksın.⁴⁰

Kaderin ezelde tayin edildiğine işaret eden rivayet, *Dîvân*'da Şems'in şahsında Tebriz'i övmek için kullanılmıştır:

تبریز! این تعظیم را تو از آورده / از مفرح من، شمس دین، از اول جَفَّ الْقَلَمُ⁴¹

"Ey Tebriz! Bu ululamayı sen, tâ Elest deminden elde etmişsin; hem de benim övündüğüm Şemseddin'den tâ önce kalem yazmış ve *kurumuş artık kalem*."⁴²

Buhârî ve Nesâî'nin (ö. 303/915) Ebû Hüreyre'den naklettikleri rivayet, sahihtir.⁴³

"Bir kimse bütün sıkıntılarını bir sıkıntı yapsa, Allah onun diğer sırlarına kifayet eder."⁴⁴

Mevlânâ'nın "Ya rabbi niçin tövbemi bozdum ne diye ağızımız bağlamadım lokmaya" diyerek söze başladığı bir şiirinde yaşadığı pişmanlıklarını anlatmıştır. Söz konusu rivayeti ise yaptığı yanlışa dair bilinçli olduğunu hissettirmek için kullanmıştır:

خود: مَنْ جَعَلَ الْهَمومَ هَمًّا / از لفظ رسول خوانده استم⁴⁵

"Bütün dertlerini tek bir dert yapan hadisi de resulden okumuşum hani."⁴⁶

Farklı lafızlarla aynı manayı karşılayacak biçimde İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) yanı sıra Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce (ö. 273/887), Bezzâr (ö. 292/905), Ebû Nuaym (ö. 430/1038) ve Beyhakî (ö. 458/1066), Abdullah b. Mesud'dan rivayet etmişlerdir.

³⁵ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 2/228.

³⁶ Mevlânâ, *Dîvân*, 3/181.

³⁷ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 3/31.

³⁸ Mevlânâ, *Dîvân*, 3/213.

³⁹ İbn Hacer el-Askalânî, "غیر ثابت" hükmü vererek daha sonraki müelliflerden Sehâvî, Aliyyü'l Kârî ve Aclûnî'ye kaynaklık etmiştir. Aliyyü'l Kârî, "Mecburen öleceğiniz eceliniz gelmeden kendi isteğinizle ölünüz" yani ölümden kastın şehvîyyatı ve boş şeyleri terk etmek, gafletten uzaklaşmak olarak yorumlandığını söylemiştir. Zürcânî, hadis olarak mevcut değildir" demiştir. Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *el-İmtâ bi'l-erbaîne'l-mütebayineti (bi-şarti)'s-semâ (veylühü esilehün min hattî-ş-Şeyh el-Askalânî*, thk. Ebû Abdullah Muhammed Hasan İsmail (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 98; Sehâvî, *el-Makâsîd*, 682; Aclûnî, *el-Keşf*, 2/291.

⁴⁰ جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا آتَى لَاق

⁴¹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 3/179.

⁴² Mevlânâ, *Dîvân*, 1/128.

⁴³ Buhârî, "Nikâh", 8; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *el-Müctebâ mine's-süneni an Rasûlillah* (Riyad: Dâru's-Selâm, 1419), "Nikâh", 4.

⁴⁴ مَنْ جَعَلَ الْهَمومَ هَمًّا وَاحِدَ كَفَاهِ اللَّهِ سَائِرِ هَمومِهِ

⁴⁵ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 3/269.

⁴⁶ Mevlânâ, *Dîvân*, 5/412.

Senedinde bulunan Nehşel b. Saîd tenkid edilmiştir.⁴⁷ Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014) ise İbn Ömer'den naklettiği rivayet için Münzirî (ö. 656/1258) hasen ya da sahihe yakın hükmü verirken Elbânî (ö. 1419/1999) hasen demiştir.⁴⁸

“Biz, son (gelen ümmet) olmamıza rağmen, kıyamet günü en önde olacağız.”⁴⁹

Şems'in hayatına sonradan gelmesi ve herkesten öncelikli olmasını vurgulamak için yazılan şiirde bu rivayet iktibas edilmiş ve onun sonradan gelip öne geçmesi ile Muhammed ümmetinin en son ümmet olmasına rağmen ahirette en öndeki ümmet olacağı bilgisi şöyle teşbih edilmiştir:

گر آخر آمد عشق تو گردد ز اوله فزون / بنوشت تو قیعت خدا کالاًخون السابِقون °

“Aşkın sonradan geldi amma öncekilerden üstün, o sevdalardan fazla; Tanrı, *fermanını sonradan gelenler ileri geçtiler* diye yazdı.”⁵¹

Yahudi ve Hıristiyanların Allah katında hangi günün mübarek kabul edildiğine dair ihtilafa düştüklerini, Allah katında Cuma olan mübarek günü Hz. Peygamber, Yahudilerin Cumartesi, Hıristiyanların da Pazar ile değiştirdiğini⁵² haber verirken zikrettiği bu rivayeti Buhârî ve Müslim, Ebû Hüreyre'den müttefakun aleyh olarak nakletmişlerdir.⁵³

“Lezzetleri yok edeni (ölüm) çokça hatırlayınız.”⁵⁴

أَكْثَرُ دُكْرٍ هَادِمِ اللَّذَاتِ / بشنوید از خزان بی زخار

عار جنت شود چو هست درو / ثانی اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْعَارِ °

Ölüm temasının Mevlânâ'nın dilinde insafı olmayan bir güz mevsimi ile ifade edildiği beyitte ayrıca Hz. Peygamber'in hicret esnasında Hz. Ebû Bekir ile Sevr Mağarasında bulunmalarına vurgu yapılmış; iki kişinin ikincisi (Hz. Peygamber) ile bulunmanın mağarayı cennete çevireceği ifade edilmiştir.⁵⁶

Temel hadis kitaplarında en erken Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde bulunan bu rivayeti ayrıca Tirmizî (ö. 279/892), İbn Mâce ve Nesâî Ebû Hüreyre'den nakletmişlerdir. Rivayet sahih hükmündedir.⁵⁷

“(Habibim) Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.”⁵⁸

⁴⁷ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî Abdürrezzâk, *el-Musanneffî'l-hadis*, thk. Habiburrahman el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403), 1/232; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420), H. No: 274; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, *es-Sünen* (Riyad: Dârü's-Selâm, 1419), “Mukaddime”, 23; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Kitâbü'l-İlel*, thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyyid - Hâlid b. Abdurrahman el-Cüveysî (Riyad: Matâbi'l-Humeydî, 2006), 5/128, R. No: 1859; Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Basrî el-Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr (Müsnedü'l-Bezzâr)*, thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynu'l-lâh vd. (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009), 1/274; Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî, *Kitâbu'd-duâfâ'i'l-kebir*, thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984), 4/310; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *el-Medhal ile's-Süneni'l-kübrâ*, thk. Muhammed Ziyâü'r-Rahmân el-Âzamî (Kuveyt: Dârü'l-Hulefâ li'l-Kütübi'l-İslâmî, 2015), 445; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 4/395; Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409), 2/123.

⁴⁸ Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkâvî b. Abdillâh el-Münzirî, *et-Terjîb ve't-terhîb*, thk. İbrahim Şemsü'd-dîn (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417), 3/1417; Muhammed Nâsirüddîn Elbânî, *Sahihü'l-Câmi'i's-Sağîr ve ziyâdetüh* (Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1988), 1065.

⁴⁹ نحن الآخرون السابقون

⁵⁰ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 4/95.

⁵¹ Mevlânâ, *Dîvân*, 1/179.

⁵² Yahudi ve Hıristiyanların bu ve bu gibi günahları işlemeleri sebebiyle çarpıtıldıkları cezalar hakkında bkz.: Taşkın, Kemal. “Suretleri Değiştirilerek (Mesh) Azap Olunan Kavimler ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi”. *Müttefekkir* 7/14 (2020), 540, 541, 548.

⁵³ Buhârî, “Cuma”, 1; Müslim, “Cuma”, 19.

⁵⁴ أَكْثَرُ دُكْرٍ هَادِمِ اللَّذَاتِ (تختلف كتابة هادِم في بعض الكتب: هازما و هاذما)

⁵⁵ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 3/48.

⁵⁶ Mevlânâ, *Dîvân*, 5/187.

⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/301; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî, *el-Câmiu'l-muhtasaru mine's-süneni an Rasûlillah*, (Riyad: Dârü's-Selâm, 1419), “Zühd”, 4; İbn Mâce, “Zühd”, 31; Nesâî, “Cenâiz”, 31.

⁵⁸ لولاك لولاك ما خلقت الافلاك

Dīvān'da iki yerde telmih, iki yerde de iktibas ile kullanılan ve *levlāke* hadisi olarak meşhur olan bu rivayeti Mevlânâ, bir beyitte *ربى عند ربى* rivayetiyle birlikte kullanmıştır. Diğer iktibas ise bir önceki rivayetin yer aldığı şiirde Hz. Peygamber'i yüceltmek için kullanmıştır.

ای لاف : أبيت عند ربى / آرایش و افتخار عاشق

لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْأَفْلاكَ / نه چرخ باختیار عاشق⁵⁹

“Ey *Rabbime* konuk olurum sözünü aşika süs-püs eden övünç olarak veren, *Sen olmasaydın gökleri yaratmazdım* dokuz gökte aşkın iradesine verilmiş.”⁶⁰

بين كه لَوْلَاكَ مَا خَلَقْتُ چه گفت؟ / كان عشق است احمد مختار⁶¹

Dīvān'da *levlāke* rivayetinin iktibas edildiği ikinci beyit ilkinin aksine sadece *لَوْلَاكَ مَا خَلَقْتُ* ifadeleriyle yer almış ve hakkında sen olmasaydın denen Hz. Peygamber'in seçkinliği ve aşk madeni oluşu işlenmiştir.⁶²

Tasavvuf literatüründe önemli bir yere sahip olan bu rivayeti⁶³ Sağâni (ö. 650/1252), Sübkî (ö. 771/1370), Sehâvî, Aliyyü'l-Kârî ve Zürkânî (ö. 1122/1710) mevzu kabul etmişlerdir.⁶⁴

“Sirke ne güzel azıktır.”⁶⁵

الا أي رو ترش کرده كه تا نبود مرا مدخل / نبشته گردروي خود، صلا: نَعْمَ الإِدَامَ الحَلَلِ⁶⁶

“Benim bir dahlim yok diye yüzünü ekşitmiş; yüzüne âdeta, *Ne de hoş bir katıktır sirke*, gelin hadi yazılmış.”⁶⁷

Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere Müslim, Tirmizî, Ebû Dâvûd (ö. 275/889), Nesâî ve İbn Mâce, Câbir b. Abdullah'tan rivayet etmişlerdir. Hadis sahihtir.⁶⁸

“Zarar vermek ve zarara karşılık zarar vermek yoktur.”⁶⁹

Mevlânâ, ilahi aşkın etkisiyle içinde bulunduğu durumu rabbine arz ederken bu rivayeti naz makamında iktibas ederek kullanmıştır:

إِنَّ الْهَوَى قَدْ غَرَبْنَا مِنْ بَغْدٍ مَا قَدْ سَرْنَا / فَكَشِفْنَا بَلُطْفِ ضُرِّنا قَالَ النَّبِيُّ: لَا ضَرَرَ

Beyitte aşkın önce sevindirip daha sonra aldatmasından doğan manevi zararın sevgiliden lütuf ile gidermesi talep edilmiş ve Hz. Peygamber'den nakledilen “Zarar vermek yoktur” hadisi ile düşünce temellendirilmiştir.⁷¹

İslam hukukunda küllî kaidelerden *zarar izale olunur* şeklinde formüle edilen küllî kaidenin esasını teşkil eden rivayeti Nevevî (ö. 676/1277), kırk hadisinde zikretmiş hasen hükmü vermiştir. Temel hadis kitaplarında Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce, Taberânî (ö. 360/971), Dârekutnî (ö. 385/995) ve Hâkim'in eserlerinde farklı lafızlarla İbn Abbâs, Ubâde b. Sâmî, Ebû Saîd

⁵⁹ Mevlânâ, *Dīvân-ı Kebîr*, 3/132.

⁶⁰ Mevlânâ, *Dīvân*, 5/377.

⁶¹ Mevlânâ, *Dīvân-ı Kebîr*, 3/49.

⁶² Mevlânâ, *Dīvân*, 5/187.

⁶³ Rivayetlerle ilgili değerlendirmeler için bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009), 132; Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis (Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivayetler)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 428.

⁶⁴ Sağâni, *el-Mevdû'ât*, 64; Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Riyad: Dâru'l-Hicr, 1413), 4/356; Sehâvî, *el-Makâsîd*, 217; Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâr*, 210.

⁶⁵ نعم الإدام الحلل

⁶⁶ Mevlânâ, *Dīvân-ı Kebîr*, 3/147.

⁶⁷ Mevlânâ, *Dīvân*, 5/626.

⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/367, 338; Müslim, “Eşribe”, 30; Tirmizî, “Et'ime”, 35; Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdi Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (Riyad: Dâru's-Selâm, 1419), “Et'ime”, 40; Nesâî, “Eymân”, 21; İbn Mâce, “Et'ime”, 33.

⁶⁹ لا ضرر ولا ضرر

⁷⁰ Mevlânâ, *Dīvân-ı Kebîr*, 3/58.

⁷¹ Mevlânâ, *Dīvân*, 1/108.

el-Hudrî, Câbir, Sâlebe, Hz. Aişe ve Ebû Hüreyre aracılığı ile nakledilmiş olup bazı senedleri tenkid edilmesine rağmen sahih kabul edilmiştir.⁷²

“Ziyarete ara sıra git ki muhabbetin artsın.”⁷³

فَكَمْ مِنْ عَائِقِي أَزْدَى مَقَالِ الْحَبِّ زُرْ عَيْبًا / وَكَمْ مِنْ مَيِّتٍ أَحْيَا مُحِبَّاهُ كَيَوْمِ الدِّينِ⁷⁴

“Az ziyaret et de sevgin artsın sözüyle nice âşıkı helâk eder; yüzü kıyamet günü gibi nice ölüyü diriltir.”⁷⁵

Arap kültüründe darb-ı mesel olarak da zikredilen bu rivayeti Ebû Hüreyre, Câbir b. Abdullah, Hubeyb b. Mesleme, Ali b. Ebî Tâlip, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr, Ebû Zer, Behz b. Hâkim'in babası aracılığıyla dedesi ile Hz. Aişe nakletmiş olup bütün senedleri zayıf hükmündedir.⁷⁶

“Fakr tamamlanınca geriye sadece Allah kalır.”⁷⁷

Fakr kavramının maddi anlamda yokluktan ziyade Allah'a muhtaçlığı, onda yok olmayı ifade ettiği daha önce zikredilmişti. Bu düşüncüyü destekler mahiyette bir beyitte Mevlânâ fakrın tamamlanması ile Allah'tan başka bir şeyin kalmayacağını (fenâ fillah) şöyle nazmetmiştir:

ور فقير كوس : تَمَّ الْفَقْرُ فَهُوَ اللَّهُ بَرْن / وَرِ فَقِيهِي پاك باش از : إَهْمٌ لَا يَمَقُّهُو⁷⁸

“Yok- yoksulsan, yokluk-yoksulluk tamamlandı, son haddine vardı mı Allah'tan başka bir şey kalmaz sözüne kulak ver; fakihsen, onlar anlamazlar pislighinden arın.”⁷⁹

Beyitte Mevlânâ'nın bu ifadeyi hadis olarak Hz. Peygamber'e izafe ettiğine dair bir işaret bulunmamakla birlikte Fürûzanfer hadis olarak zikretmiştir ancak temel hadis kitaplarında bu rivayet yer almamaktadır.

“Onların (şehitlerin) ruhları yeşil kuşların kursaklarında dolaşır.”⁸⁰

أرواح بر فلكند پراں بقول نبی: / أرواح أُمَّتِنَا فِي أَطْيَرِ حُضْرٍ⁸¹

“Ruhlar, Hz. Peygamber'in sözüne göre gökyüzünün en yücesindedir; bizim ümmetimizin ruhları yeşil kuşların kursaklarında dolaşır.”⁸²

Müslim, Abdullah b. Mes'ud'dan Ebû Dâvûd ise İbn Abbâs'tan nakletmişlerdir.⁸³

“Ruhlar bir araya getirilen topluluklardır.”⁸⁴

⁷² Ebû Abdillâh İbn Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî Mâlik b. Enes, *Muvatta Mâlik (Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî rivayeti)*, thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf (Kahire: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979), “Akziye”, 31; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/327; 37/436; İbn Mâce, “Ahkâm”, 17; Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân el-Bağdâdî ed-Dımaşkî İbn Receb el-Hanbelî, *Câmi'u'l-ülüm ve'l-hikem fi şerhi hamsine hadîsen min cevâmi'i'l-kilem*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 2/207-211; Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 2/86; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 2/5-58; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mü'rî en-Nevevî, *el-Erbaüne'n-Neveviyye*, thk. Kusayy Muhammed Nurs el-Hallâk - Enver b. Ebî Bekr (Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2009), H.No: 32; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî, *Nasbü'r-râye li-tahrîci ehâdisi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Avvâme (Beyrut: Dârü Reyân, 1997), 4/484-485; Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, thk. Hüsâmeddin el-Kudsî (Beyrut: Mektebetü'l-Kudsî, 1994), 4/114; Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Emin Özağşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 150-158.

⁷³ زُرْ عَيْبًا؛ تَزِدُّ حُبًّا

⁷⁴ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 4/299.

⁷⁵ Mevlânâ, *Dîvân*, 5/701.

⁷⁶ Rivayetle ilgili tahrîc bilgisi ve darb-ı mesel olduğu hakkında detaylı bilgi için bkz. Mustafa Yüceer, *Osmanlı Manzum Hadis Edebiyatı* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 84-85.

⁷⁷ إذا تم الفقر فهو الله

⁷⁸ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 4/198.

⁷⁹ Mevlânâ, *Dîvân*, 4/62.

⁸⁰ أرواحهم في جوف طيرٍ حُضْرٍ

⁸¹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 7/6.

⁸² Mevlânâ, *Dîvân*, 7-2/273.

⁸³ Müslim, “İmâre”, 121; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 28.

⁸⁴ الأرواح جنودٌ مجتَمعةٌ

أَزْوَاحُنَا كُلُّهَا جُنْدٌ مُجَنَّدَةٌ / البرُّ فِي سَعَةِ وَالشَّرُّ فِي الْكَدْرِ⁸⁵

“Canlar bölük bölük ordulardır; iyileri genişliktedir, kötülerini darlıkta.”⁸⁶

در جُنُودِ مُجَنَّدَةٍ بُوْدِي / ای که اکنون تو روح انسانی⁸⁷

“A bugün insana can kesilen; sen bölük- bölük ordulardaydın.”⁸⁸

Buhârî'nin Hz. Aişe'den, Müslim'in Ebû Hüreyre'den bu lafızla naklettikleri rivayet müttefakun aleyhtir.⁸⁹

“Cemaatte rahmet ayrılıkta ise azap vardır.”⁹⁰

شَهِدْتِي كِه الْفَرْقَةُ عَذَابٌ / فراقش آتش آم دبا زبانه⁹¹

“Duymuşsundur, ayrılık azaptır, ondan ayrılmak, yalım yalım ateştir.”⁹²

Rivayet bu lafızla Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned* adlı eserinde oğlu Abdullah'ın ziyadeleri arasında yer almaktadır.⁹³ Ayrıca İbn Ebî Âsım (ö. 287/900), Ebû's-Şeyh (ö. 369/979) ve Kudâî (ö. 454/1062), Numan b. Beşîr'den;⁹⁴ Ukaylî (ö. 322/934), Hz. Aişe'den Deylemî (ö. 509/1115) ise Câbir'den nakletmişlerdir.⁹⁵

Sehâvî senedinin zayıf olmasına rağmen şahitlerle desteklendiğini belirtirken Suyûtî (ö. 911/1505) zayıf, Elbânî hasen hükmü vermiştir.⁹⁶ İbn Hanbel'in naklettiği Numan rivayetinin senedinde yer alan Ebû Abdurrahman eş-Şâmî'nin tenkid edildiği görülmekle birlikte Gumârî (ö. 1379/1960) bu tenkidleri yersiz bularak Suyûtî'yi eleştirmiş ve farklı müelliflerce nakledildiğine işaret etmiştir.⁹⁷

“Mecliste konuşulanlar emanettir.”⁹⁸

مكن راز مرا ای جان فسانه / شنیدستی مجالس بالامانة⁹⁹

Bir ortamda söylenen sözün yayılmamasına vurgu yapılan beyitte Mevlânâ sırrın masal gibi anlatılmasına karşı çıkmakta ve mecliste konuşulanların emanet olduğunu Hz. Peygamber'den naklettiği bir hadisle ortaya koymaktadır.¹⁰⁰

Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd ve Beyhakî, Câbir b. Abdullah'tan rivayet etmişlerdir.¹⁰¹ Senedinde Câbir b. Abdullah'ın kardeşinin oğlu şeklinde yer alan ravi, meçhul kabul edilmiştir. Hadisin geriye kalan kısmında haram bir kanın akıtıldığı, zinanın

⁸⁵ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 7/6.

⁸⁶ Mevlânâ, *Dîvân*, 7-2/273.

⁸⁷ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 7/3.

⁸⁸ Mevlânâ, *Dîvân*, 5/246.

⁸⁹ Buhârî, “Enbiyâ”, 2; Müslim, *es-Sahîh*, “Birr”, 160 Müslim rivayeti daha önce geçen الناس معادن rivayetinin devamıdır.

⁹⁰ الجماعة رَحْمَةً وَالْفَرْقَةُ عَذَابٌ

⁹¹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 5/137.

⁹² Mevlânâ, *Dîvân*, 6/335.

⁹³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/390-391.

⁹⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî İbn Ebî Âsım, *Kitâbü's-Sünne*, thk. Muhammed Nâsiruddîn Elbânî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400), 1/44; 2/435; Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî Ebu's-Şeyh, *Kitâbü'l-emsâl fi'l-hadîsi'n-nebevî*, thk. Abdulali Abdulhamîd Hâmid (Bombay: Dârü's-Selefiyye, 1987), 148; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, *el-Câmiu li-şuabi'l-îmân*, thk. Abdulali Abdulhamîd Hâmid (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 9119; Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 1/3.

⁹⁵ Ukaylî, *ed-Duâfâ*, 4/429.

⁹⁶ Sehâvî, *el-Makâsîd*, 283; Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, *ed-Dürerü'l-müntesire fi'l-ehâdîsi'l-müştehire*, thk. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ (Riyad: 'Imâdetü Şüûni'l-Mektebât, 1983), 101; Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha ve şey'un min fıkhiha ve fevâidihâ* (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 2000), 2/272.

⁹⁷ Ebû'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Siddîk el-Gumârî, *el-Müddâvî li-'ileli'l-Câmi's-sağîr ve şerhi'l-Münâvî* (Mısır: Dârü'l-Kütüb, 1996), 3/300.

⁹⁸ المجالس بالامانة

⁹⁹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 5/137.

¹⁰⁰ Mevlânâ, *Dîvân*, 6/335.

¹⁰¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 23/45; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Edeb”, 37; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 10/247; Beyhakî, *eş-Şuab*, 13/502.

yapıldığı ve haksız yere bir malın alındığı üç meclis istisna edilmiştir. Ayrıca bu rivâyetin Hz. Ali ve Abdullah b. Mesud'dan nakledilen farklı tarikleri de bulunmaktadır. Hz. Ali rivâyetinde yer alan Hüseyin b. Abdullah ed-Dumeyre, münkerü'l-hadis kabul edilmiştir.¹⁰²

“Din nasihattir. (Samimiyettir)”¹⁰³

شنيديستی كه الدين النصيحة / نصيحت چيست، جستن از ميانه¹⁰⁴

“Duymuşsundur, *din öğüttür*, öğüt nedir? Aradan çıkıp gitmek...”¹⁰⁵

Buhârî'nin bab başlığında naklettiği rivayeti İbn Hanbel, Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî, Temîm ed-Dârî'den, Ahmed b. Hanbel, Tirmizî ve Nesâî, Ebû Hureyre'den rivayet etmiştir.¹⁰⁶

“Oruç kalkandır.”¹⁰⁷

جو پیغامبر بگفت: الصَّوْمُ جُنَّةٌ پَس بگير آنرا / پيش نفس تير انداز زهار اين سپر مفاكن¹⁰⁸

Dîvân'da Hz. Peygamber'e isnad edilen rivayetlerde kullanılan hitaplardan biri *جو پیغامبر بگفت* ifadesi ile başlayan beyit oruç ibadeti ile ilgilidir. Bilindiği üzere orucun kalkan olduğu düşüncesi pek çok tasavvufi düşüncede koruyucu unsur olarak zikredilir. Mevlânâ, bahsi geçen hadis iktibas etmesinin ardından ok atan nefsin karşısında oruç kalkanının elden bırakılmaması gerektiğini öğütlemiştir.¹⁰⁹

Ebû Hüreyre, Muaz b. Cebel, Osman b. Ebi'l-As, Ebû Ubeyde, Câbir b. Abdullah, İbn Mes'ud gibi sahâbîlerden nakledilen rivayet, müttefakun aleyhtir.¹¹⁰

“Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim.”¹¹¹

كه كنزاً كُنْتُ مَخْفِيّاً فَأَحْبَبْتُ بِأَنْ أُعْرَفَ / برای جان مشتاقان برغم نفس طنازه¹¹²

“Çünkü o, düzenbaz nefsin inadına, özleyenlerin canlarına, *Bir gizli defneydim, bilinmeyi sevdim, diledim de halkı yarattım*, diyor.”¹¹³

شد اسم مظهر معنی كَارِدْتُ أَنْ أُعْرَفَ / وز اسم یافت فراغت بصیرت عُرفاً¹¹⁴

“*Bilinmeyi diledim* hükmünce ad, mânanın mazharı; mâna, adla görünür; bu yüzden ariflerin can gözleri, ada boş vermiştir.”¹¹⁵

Tasavvufta Allah'ın zatının mutlak manada bilinemez oluşunu ifade eden *kenz-i mahfi* kavramının aslını teşkil eden bu rivayet, temel hadis kitaplarında yer almamakla birlikte İbn Teymiyye başta olmak üzere Sehâvî, Zerkeşî (ö. 794/1392), Aliyyü'l-Kârî, Zürcânî ve Elbânî gibi âlimler Hz. Peygamber'den nakledilmediğini, hadis olarak aslının bilinmediğini belirtmişlerdir.¹¹⁶

¹⁰² Ukaylî, *ed-Duâfâ*, 1/247; Kudâî, *eş-Şihâb*, 1/37; Beyhakî, *el-Kübrâ*, 10/247.

¹⁰³ الدين النصيحة

¹⁰⁴ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 5/137.

¹⁰⁵ Mevlânâ, *Dîvân*, 6/335.

¹⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/318; 13/335; 28/138, 140, 141, 142, 148; Müslim, “İman”, 95; Tirmizî, “Birr”, 17; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 67; Nesâî, “Bey'at”, 21. Bu rivayet Buhârî'de bab başlığı olarak gelmiştir. Buhârî, “İman”, 43.

¹⁰⁷ الصوم جنة

¹⁰⁸ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 4/140.

¹⁰⁹ Mevlânâ, *Dîvân*, 5/694.

¹¹⁰ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 11/194, 445; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989), 2/272; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/461, 462; 13/126, 480; 15/123; 16/58,59; Tirmizî, “Savm”, 55; “İman”, 8; Nesâî, “Siyam”, 8, 43; İbn Mâce, “Fiten”, 12; Bezzâr, *el-Müsned*, 6/306.

¹¹¹ كنت كنزاً مخفياً فأحببت أن أعرف

¹¹² Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 5/113.

¹¹³ Mevlânâ, *Dîvân*, 5/729.

¹¹⁴ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 1/136.

¹¹⁵ Mevlânâ, *Dîvân*, 3/88.

¹¹⁶ İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ*, 18/ 376; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî ez-Zerkeşî, *et-Tezkire fi'l-ehâdisi'l-müştehire (el-Le'âli'l-mensûre fi'l-ehâdisi'l-meşhûre, el-Fevâ'idü'l-mensûre fi'l-ehâdisi'l-meşhûre)*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 136; Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâr*, 269; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî, *Muhtasarü'l-Makâsidi'l-*

“Susan kurtulmuştur.”¹¹⁷

خوش کن، خبر من صَمَتَ نَجَا بشنو / اگر رقیب سخن جوی ما روا دارد¹¹⁸

“Sus da *susan kurtuldu* sözünü duy; sus amma sözler arayan engelimiz layık görürse.”¹¹⁹

Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), İbn Vehb (ö. 197/813), Ahmed b. Hanbel, Dârimî (ö. 255/869) ve Tirmizî, Abdullah b. Amr b. el-As'tan tahrîc etmişlerdir. Senesinde yer alan İbn Lehîa'nın *seyyü'l-hıfz* olduğuna dair görüşlerden dolayı tenkit edilmekle birlikte rivayet Taberânî'nin eserinde İbn Lehîa'nın olmadığı bir senedle nakledilmiş olup sahih hükmündedir.¹²⁰

1.2. Kısmî İktibas ile Kullanılan Rivayetler

Tam iktibastan farklı olarak kullanılan âyet veya hadisin manasını eksiksiz bir biçimde karşılayacak kısmının zikredilmesiyle oluşan iktibas nâkıs kabul edilmektedir. *Dîvân-ı Kebîr*'de yaptığımız inceleme neticesinde 9 rivayetin nâkıs iktibas yöntemiyle kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin iktibas edildiği beyitler ile tahrîc bilgileri şu şekildedir.

“Bataklıkta biten yosundan sakının (kötü bir çevrede yetişen güzel kadın).”¹²¹

Râmhürmüzî (ö. 360/971), Dârekutnî, Kudâî ve Deylemî'nin¹²² Ebû Said el-Hudrî'den naklettikleri bu rivayet, senesinde bulunan Vâkidî'den dolayı zayıf kabul edilmiş olup¹²³ Mevlânâ'nın eserinde şöyle geçmektedir:

می دان که سبزه گنده کندریش ودهن زئر / از خضرای دمن فرمود دورئ مصطفی¹²⁴

Külhandaki yosunların kişinin ağızına, sakallarına pis kokular getireceği öncülü ile kurulan kötü çevreden uzak durulmasının gerekliliği düşüncesi, daha çok Arap dilinde emsal kitaplarında karşımıza çıkan *وَخَضْرَاءَ الدِّمَنِ* İYAKUM lafızıyla zayıf bir senedle nakledilen ve mecazlar barındıran rivayet etrafında, beyitte kısmi olarak iktibas edilmiştir.¹²⁵

“Allah, ona (şeytana) karşı bana yardım etti. O da Müslüman oldu.”¹²⁶

از اسلم شیطانى شد نفس تو رتانی / ابلیس مسلمان شد، تا باد چنین بادا¹²⁷

“Şeytanım Müslüman oldu sırrı zuhûr etti de nefsin Rabbânî bir nefis oldu, İblis, İslam'a geldi hep böyle olsun dilerim.”¹²⁸

hasene, thk. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ (Beirut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1989), 777; Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-daife ve'l-mevdüa' ve esruha's-seyyi' fi'l-ümme* (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1988), 13/50.

¹¹⁷ من صمت نجا

¹¹⁸ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 2/222.

¹¹⁹ Mevlânâ, *Dîvân*, 3/186.

¹²⁰ Ebû Abdîrrahmân b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühed ve'r-rekâik*, ed. Habîbü'r-Rahmân el-Âzamî (Beirut, ts.), 1/130; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân b. el-Fadl ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selim Esed (S. Arabistan: Dârü'l-Muğnî, 2000), “Rikâk”, 5; Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 50 (Garib); Taberânî, *el-Kebîr*, 14/86-87; Tirmizî'nin ravilerini İbn Hacer, Taberânî'nin ravilerini Münzirî sika kabul etmiş, Elbânî hasen hükmü vermiştir. Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî bi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî vd. (Beirut: Dârü'l-Ma'rîfe, 1379), 11/309; Münzirî, *et-Terğîb ve't-terhîb*, 3/517; Elbânî, *es-Sahîha*, 2/72.

¹²¹ إِيَّاكُمْ وَخَضْرَاءَ الدِّمَنِ

¹²² Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdîrrahmân b. Hallâd el-Fârisî er-Râmhürmüzî, *Emsâlül-hadîs*, thk. Ahmed Abdülfettâh Temmâm (Beirut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1409), 121; Ebû'l-Fadl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî İbnü'l-Kayserânî, *Tezkiretü'l-huffâz*, (*Etrâfu ehâdisi Kitabü'l-Mecrûhîn li'bn-i Hibbân*), thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefî (Riyad: Dârü's-Sâmi'î, 1994), 5/78; Kudâî, *eş-Şihâb*, 2/96; Ebû Şüca' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye ed-Deylemî, *el-Firdevs bi me'sûri'l-ahbâr*, thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 1/282.

¹²³ İbnü'l-Mülakkın, *el-Bedri'l-Münîr*, 7/497; Sehâvî, *el-Makâsîd*, 222; Aclûnî, *el-Keşf*, 1/272; Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâr*, 139-140; Elbânî, *ed-Daife*, 1/69.

¹²⁴ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 1/27.

¹²⁵ Mevlânâ, *Dîvân*, 1/55.

¹²⁶ أَللَّهُ أَغَانِي عَلَيْهِ فَأَسْلَمَ

¹²⁷ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 1/56; 2/67, 79, 150.

¹²⁸ Mevlânâ, *Dîvân*, 2/16.

Temel hadis kitaplarında Mevlânâ'nın iktibas ettiği şekilde yer almamaktadır. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in insanın yanında şeytanlardan bir vekil bulunduğunu ve kendisinin yanında bulunanın ise Müslüman olduğunu bildirdiği sahih rivayetlerde Mevlânâ'nın kastettiği olay geçmektedir.¹²⁹

“Müminin firâsetinden sakının. Zira o, Allah'ın nuru ile bakar.”¹³⁰

نظرس چونك بُنور الله است / بر چنان نور چه پوشیده شود^{۱۳۱}

Bakışı *Tanrı nuruyla* olunca böylesi bir göze gizli kalan nedir ki?¹³²

Ebû Hüreyre, Ebû Ümâme, Sevbân, İbn Ömer ve Ebû Said el-Hudrî'den nakledilen rivayet¹³³ zayıf kabul edilmiştir.¹³⁴

“Mümin fark eder.”¹³⁵

مؤمنٌ مُميِّزٌ است چنین گفت مصطفیٰ / اکنون دهان بند که به گفت مرشدیم^{۱۳۶}

“*İnanan; anlar fark eder*, böyle dedi Mustafa; şimdi ağzını yum, sözsüz bulduk doğru yolu.”¹³⁷

Mevlânâ'nın iktibas yoluyla kullandığı *مؤمنٌ مُميِّزٌ* ifadesi temel hadis kitaplarında yer almazken bu manaya gelecek şekilde “Mümin, akıllıdır, zekidir, uyanıktır”¹³⁸ şeklinde bir rivayeti Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932), Ebû's-Şeyh, Kudâî ve Deylemî, Enes b. Mâlik'ten nakletmişlerdir.¹³⁹ Söz konusu rivayete İbn Hacer ve Aclûnî (ö. 1162/1749) zayıf hükmü verirken Elbânî, mevzu kabul etmiştir.¹⁴⁰ Hadis olarak verilen bu rivayet senedinde hadis uydurmakla tenkid edilen bir raviden dolayı mevzu kabul edilmelidir.

“En faziletli sadaka kişinin gücüne göre verdiğidir.”¹⁴¹

گرچه آن فهم نکردی توولی گرم شدی هله گ رمی توینفرا، چه کنی: جُهد مقل^{۱۴۲}

¹²⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/257, 397; Müslim, "Sıfatü'l-Münâfikün", 66; Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târik b. 'Ivaddullah b. Muhammed - Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî (Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1995), 3/93; Taberânî, *el-Kebîr*, 12/110; Rivayetin detaylı tahrir bilgisi için bkz. Damar, *Mevlânâ'nın Divan-ı Kebir'inde Geçen Hadislerin Tahrir ve Değerlendirilmesi*, 21-22.

¹³⁰ اتقوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ؛ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ

¹³¹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 2/165.

¹³² Mevlânâ, *Dîvân*, 7-2/94.

¹³³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Kitâbü't-târîhi'l-kebîr*, thk. Muhammed Abdulmuîd Hân (Haydarabad: Dâiratü'l-Maârifil-Osmâniyye, ts.), 7/354; Tirmizî, "Tefsir", 16 (Garib); Taberânî, *el-Evsat*, 8/23; Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürçânî İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâ'ir-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvad (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 5/345;8/145; Ebu's-Şeyh, *el-Emsâl*, 164-165; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 4/94.

¹³⁴ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-mevdû'ât mine'l-ehâdisi'l-merfûât*, thk. Nureddin Boyacılar (Riyad: Advâ's-Selef, 1997), 3/389-392 Sevbân rivâyeti hariç dört sahâbiden gelen rivâyetin senetlerini zikrederek bu rivâyeti eserine alan İbnü'l-Cevzî'ye eserin muhakkiki Nureddin Boyacılar itiraz ederek hadisin aslının olduğunu, hadisi destekleyen şahitlerin bulunduğunu belirtmiş ve hasen li-gayrihi olabileceğine işaret etmiştir. ; Sağâni, *el-Mevdû'ât*, 51; Sehâvî, *el-Makâsîd*, 59; Aclûnî, *el-Keşf*, 1/42; Elbânî, *ed-Daife*, 4/299-302 Ebû Said rivâyetinin senedinde yer alan Atıyye el-'Avfî, zayıf, müdellis; Ebû Ümâme rivâyetinin senedinde yer alan Ebû Sâlih Abdullah b. Sâlih, sadûk, çok hata yapan; Ebû Hüreyre rivâyetinin senedinde yer alan Ebû Muâz Süleyman b. Erkâm, metruk; İbn Ömer rivâyetinin senedinde yer alan Fûrât b. es-Sâib, metruk, münker; Sevbân rivâyetinin senedinde yera alan Süleyman b. Seleme, münkerü'l-hadîs olarak tenkit edilmişlerdir. Hadis zayıftır.

¹³⁵ مؤمنٌ مُميِّزٌ

¹³⁶ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 4/46.

¹³⁷ Mevlânâ, *Dîvân*, 2/402.

¹³⁸ المؤمن كيس فطن حذر

¹³⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-usûl fi ma'rifeti ahbâri'r-Resûl*, thk. Abdurrahman Umeyre (Beyrut: Dârü'l-Cebel, 1992), 4/26; Ebu's-Şeyh, *el-Emsâl*, 305; Kudâî, *eş-Şihâb*, 1/107; Deylemî, *el-Firdevs*, 4/475.

¹⁴⁰ İbn Hacer, *el-Feth*, 13/147; Aclûnî, *el-Keşf*, 2/293; Elbânî, *ed-Daife*, 2/182, 183; Senedinde bulunan Süleyman b. Amr en-Nehâî, hadis uydurmakla tenkid edilmiştir. Fethü'l-Bârî'de yer alan hadislerin tahririni yapan Nebil Mansûr da mevzu hükmü vermiştir. Ebû Hüzeyfe Nebil b. Mansûr, *Enisü's-Sârî fi tahriri ve tahkiki'l-ehâdisi'lletî zekereha el-Hafiz İbn Hacer el-Askalânî fi Fethi'l-Bârî* (Beyrut: Müessesetü's-Semâha, 2005)7/5494.

¹⁴¹ أَفْضَلُ الصَّدَقَةِ: جُهدُ الْمُقْلِ

¹⁴² Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 3/152.

“Anlamadın ama kızdın; hele hele kızgınlığını arttır, ne diye *az bir çabada* bulunmaktasın?”¹⁴³

Ebû Hureyre, Abdullah b. Hubşî el-Hasneî, Ebû Zer, Câbir b. Abdullah'tan, rivayet edilen hadis sahih hükmündedir.¹⁴⁴

“Sabır kurtuluşun anahtarıdır.”¹⁴⁵

چون صبر فَرَج آمد وی صبر حرج بود / خاموش! مکن ناله که ما صبر گزیدیم^{۱۴۶}

Sabrın bir ferahlık olduğu, sabırsızlık halinde güçlüklerle karşılaşılacağı vurgulanan beyitte Mevlânâ, sabrı seçtiğini bu yüzden feryat etmemenin gereğini anlatmıştır.¹⁴⁷

Temel hadis kitaplarında herhangi bir senedi olmayan bu metni Deylemî, senet zikretmeksizin Hz. Hüseyin'den nakletmiş olup kelâm-ı kibâr kabilinden kabul edilmesi gerekmektedir.¹⁴⁸

“Acele şeytandır.”¹⁴⁹

ز تأخیر بود آفت و تعجیل ز شیطان / ز تعجیل دلم رست وز تأخیر بچستم^{۱۵۰}

“Bir işi geciktirmede zarar vardır, bir işte *acele etme şeytandır*; gönlüm acele etmekten kurtuldu, geciktirmeden de kaçtım vazgeçtim.”¹⁵¹

Hadis usulü eserlerinde halk dilinde meşhur olmuş rivayetlere örnek olarak verilen bu rivayeti,¹⁵² Tirmizî, Ebû Ya'lâ (ö. 307/919), Haraitî (ö. 327/939), Taberânî ve Beyhakî, Müheymîn b. Abbâs b. Sehl'in babası aracılığı ile dedesi Sehl b. Sa'd es-Saidî'den rivayet ettiği bu metin Müheymîn'in hıfzındaki kusurdan dolayı hasen kabul edilmiştir.¹⁵³

“Rabbimiz! Seni hakkıyla tanıyamadık. Seni bütün noksan sıfatlardan tenzih ederiz.”¹⁵⁴

سلطان عَزْفَانَاكْ بدش محرم اسرار / تا سر تجلی ازل جمله بیان کرد^{۱۵۵}

“Hakkıyla *bilemedim seni* diyen padişahı, onun sırlarına mahrem olan; böylece de ezel tecellisinin sırlarını tamamıyla anlattı o.”¹⁵⁶

¹⁴³ Mevlânâ, *Dîvân*, 7-1/571.

¹⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/343, 498; 24/122; Ebû Muhammed b. Muhammed b. Dâhir (Ebî Üsâme) et-Temimî el-Hâris, *Müsnedü'l-Hâris (Buüyetü'l-bâhis 'an zevâ'idü Müsnedi'l-Hâris)*, thk. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkerî (Medine: Merkezü Hıdmeti's-Sünne, 1992), 1/195; Dârimî, “Salât”, 135; Ebû Dâvûd, “Vitr”, 12; Ebû Hâtîm et-Temimî el-Büstî Muhammed b. Hibbân b. Ahmed İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân bi-tertibü'l-Emîr Alâeddîn Ali b. Balaban el-Fârisî*, nşr. Şuayb el-Arnaût (Mısır: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 2/276; Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsâbü'r İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-'Azamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1975), 4/99.

¹⁴⁵ الصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَجِ

¹⁴⁶ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 3/232.

¹⁴⁷ Mevlânâ, *Dîvân*, 7-1/67.

¹⁴⁸ Deylemî, *el-Firdevs*, 2/415; Sehâvî, *el-Makâsîd*, 418.

¹⁴⁹ العجلة من الشيطان

¹⁵⁰ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 3/223.

¹⁵¹ Mevlânâ, *Dîvân*, 3/50.

¹⁵² Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî (Riyad: Dâru Taybe, 2005), 2/625.

¹⁵³ Tirmizî, “Birr”, 6; Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temimî el-Mevsilî Ebû Ya'lâ, *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, thk. Hüseyin Selim Esed (Beyrut: Dârü'l-Me'mûn, 1989), 7/247; Taberânî, *el-Kebîr*, 7/122; Beyhakî, *eş-Şuab*, 4/89; Münzirî, *et-Terğîb ve't-terhîb*, 2/539; Heysemî, *el-Mecma'*, 7/22; Aclûnî, *el-Keşf*, 2/65.

¹⁵⁴ مَا عَزْفَانَاكَ حَقٌّ مَعْرُوفَانَاكَ سَبْحَانَاكَ

¹⁵⁵ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 2/63.

¹⁵⁶ Mevlânâ, *Dîvân*, 7-1/28.

Temel hadis kitaplarında yer almayan bu rivayeti Münâvî, haber olarak zikretmiştir.¹⁵⁷ Bûhârî'de yer alan “Sizden her bir kimseyle Rabbi, arada bir tercüman ve Rabbinî görmesini engelleyen bir perde olmaksızın konuşacaktır”¹⁵⁸ rivayetinin şerhinde Kirmânî (ö. 786/1384), Birmâvî (ö. 831/1428), Aynî (ö. 855/1451) ve Molla Gürânî (ö. 893/1488) hadis olduğuna dair herhangi bir bilgi zikretmeden bu rivayetin manasına duydukları hayreti ifade etmek için kullanmışlardır.¹⁵⁹

“Cömertlik kazançtır.”¹⁶⁰

سمح آمد رباح از قول یزدان / که عشقی به صد قطار، برجه^{۱۶۱}

“Tanrı'nın buyruğunca cömertlik kâdır, faydadır; yüzlerce kantardan daha yeğdir bir aşk, kalk sıçra!”¹⁶²

Kudâî ve Deylemî'nin,¹⁶³ Abdullah b. Ömer'den naklettikleri rivâyetin senedinde yer alan Abdullah b. İbrahim, tenkid edilmiştir.¹⁶⁴

2. Dîvân-ı Kebîr'de Telmih Sanatı ile Kullanılan Rivayetler

Mevlânâ'nın iktibas ile kullandığı rivayetlerin yanında âyet ve hadislerle telmih yoluyla da başvurduğu görülmektedir. Tekrarlar hariç eserde telmih yoluyla kullanılan 101 rivayetin yanı sıra doğrudan telmih kabul edilmeyen ancak zımnında hadisleri barındıran beyitler de Mevlânâ'nın eserinde yer almaktadır. Ayrıca önceki peygamberlere izafe edilen sözler, darb-ı mesel, atasözü ve deyimlerin yanı sıra önemli belde, şahıs ve olaylar da eserin karakteristik yapısı içinde işlevsel bir biçimde kullanılmıştır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Rabbînin nefesini (rahmetini) Yemen tarafında görüyorum* rivayeti dört farklı yerde telmih yoluyla kullanılmıştır. Hakkında sahih hükmü verilen rivayetin ilk kullanımı “Ömrümüzden, sayılı azıcı bir soluk kaldı; sayıya sığmaz soluk olmalıydı, Rahman'ın soluğu Yemen'den gelmeliydi. Bütün halka saçılmalıydı” şeklindedir. Görüldüğü üzere hadiste işaret edilen rabbin nefesi kısmına, beyitte işaret edilmiş ve onun nefesine olan özlem dile getirilmiştir. Aynı rivayet başka bir beyitte “Sanki can sâkîsi işe koyulmuş öylesine bir şarap sunuyor ağzıma yahut Ahmet'in parıltısıyla Tanrı kokusunu duyuyorum Yemen'den” ifadeleri ise Hz. Peygamber ile ilişkili bir biçimde kullanılmıştır. “Güzelin akıykına benzeyen dudakları güldü, açıldı... Muhammed'e Yemen tarafından Rahman kokusu gelir artık” beyti ve “Muhammed'in duyduğu koku, bize ulaşma müjdesi verdi... Yemen'den hoş bir halde Tanrı kokusunu koklayalım, canımıza çekelim” beyitlerinde aynı rivayetin telmih yoluyla farklı anlamlandırmalarına şahit olunmaktadır. Dikkat edilirse Mevlânâ'nın zihin dünyasında rivayetin zahirinden ziyade ona atfettiği mazmunlar, teşbihler ve batini manalar etrafındaki kurguların önemli olduğu anlaşılmaktadır.

3. Rivayetlerin Sıhhat Değeri ve Konu Tasnifi

Mevlânâ'nın, tekrarları hariç kullandığı 110 rivayet bu çalışma kapsamında incelenmiştir. Söz konusu rivayetlerden 56'sı sahih hükmündedir. Bununla birlikte 10 rivayetin hasen kabul edildiği tespit edilmiş olup makbul rivayetlerin toplamı bunlarla 62'ye ulaşmaktadır. Bu rivayetlerin içinde 1 tane mevkuf rivayet de bulunmaktadır. Temel hadis kitaplarında yer almayan, zayıf, mevzu

¹⁵⁷ Zeynüddîn Muhammed Abdürreûf b. Tâcil'ârîfîn b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî el-Münâvî, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sağîr* (Beirut: Dârü'l-Ma'rife, 1972), 2/410.

¹⁵⁸ Buhârî, *Tevhîd* 24

¹⁵⁹ Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Said Şemsüddîn el-Kirmânî, “el-Kevâkibü'd-dârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî” (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1981), 23/124; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdü'd-dâim b. Musa en-Naimî el-Askalânî el-Birmâvî, *el-Lâmiu's-sabîh bi şerhi'l-Câmiu's-Sahîh*, thk. Nureddin Tâlib vd. (Suriye: Dâru'n-Nevâdir, 2012), 16/177; Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 23/198; Ahmed b. İsmail b. Osman b. Muhammed el-Gûrânî, *el-Kevserü'l-Cârî ilâ riyâzi ehâdisi'l-Buhârî*, thk. Ahmed Azv İnâye (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2008), 11/246.

¹⁶⁰ السَّمَاخُ رَبَّاحٌ

¹⁶¹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 5/135.

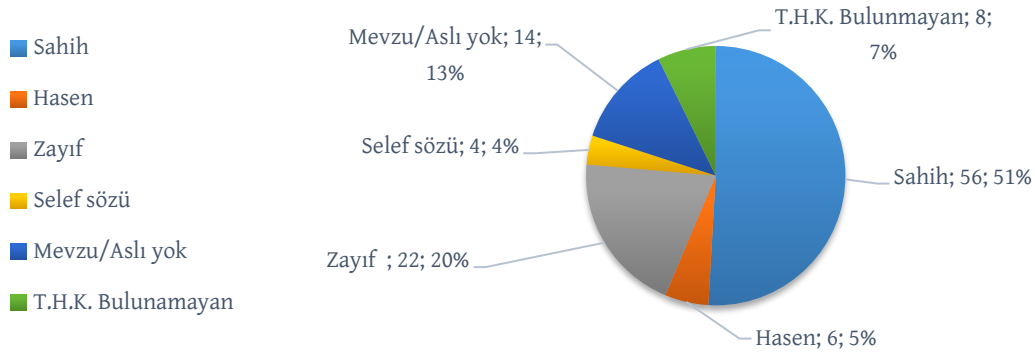
¹⁶² Mevlânâ, *Dîvân*, 6/341.

¹⁶³ Kudâî, *eş-Şihâb*, 1/48; Deylemî, *el-Firdevs*, 2/347.

¹⁶⁴ Senedinde bulunan Abdullah b. İbrahim hakkında Münâvî, İbn Hacer'in, “metruk”; Hakim'in, “munker”; İbn Adî'nin ise “yada'u'l-hadis” ifadeleriyle tenkid ettiklerini belirtirken Suyûtî, hasen, Elbânî ve Hamdi Abdülmecid es-Silefî zayıf hükmü vermişlerdir. Ebü'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr fi ehâdisi'l-beşîri'n-nezîr* (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), H. No: 4824; Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 4/145; Elbânî, *ed-Daîfe*, 4/62.

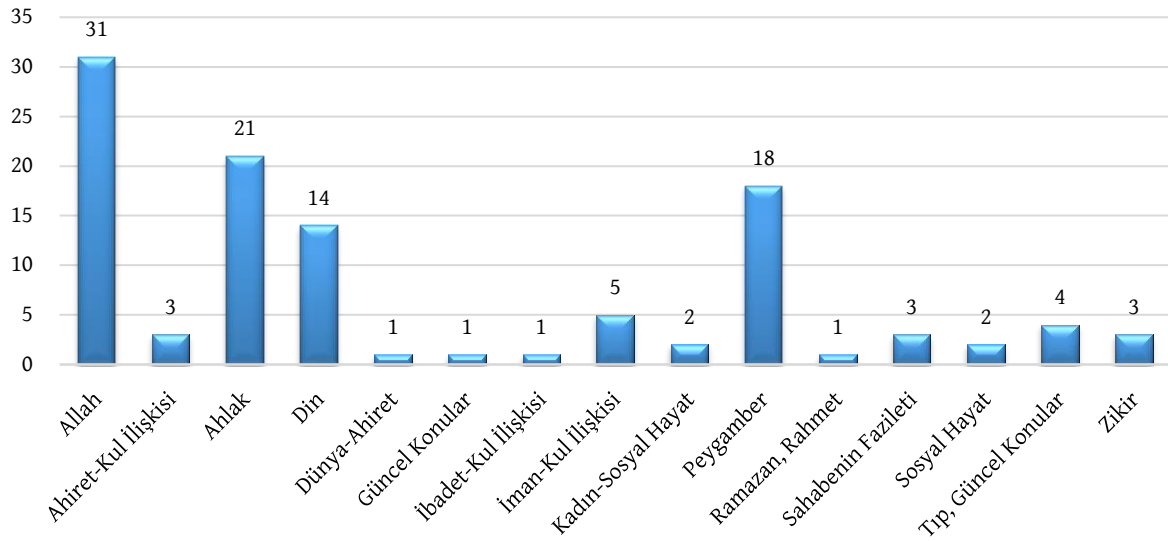
ve aslı yok hükmü verilen 44 rivayetin yanı sıra hadis olmayıp seleften birine ait olduğu tespit edilen 4 metin ile birlikte merdud rivayetler ise 48'dir. Makbul ve merdud olmaları bakımından eserde yer alan rivayetlerin dağılımı şu şekildedir:

Şekil 1: Dîvân-ı Kebîr'de kullanılan rivâyetlerin sıhhat değeri

Mevlânâ'nın kullandığı rivayetlerin konu dağılımına bakıldığında Allah-kul ilişkisinin ön plana çıktığı bununla birlikte ahlâkî konulara dair rivayetlerin de yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca doğrudan peygamber ve dine dair önermeleri muhtevî metinler de Mevlânâ tarafından tercih edilmiştir. Bunun dışında iman, ibadet, kadın, güncel konular, sosyal hayat ve tıp ile ilgili rivayetler de eserde rivayetlere dair öne çıkan başlıklardan bazılarıdır. Eserdeki rivayetlerin konu dağılımı şöyle gösterilebilir:

Şekil 2: Dîvân-ı Kebîr'de iktibas ve telmih ile kullanılan rivayetlerin konu dağılımı

4. Örnek Bir Gazel Örneğinde Mevlânâ'nın Hadisten Yararlanma Yöntemi

Dîvân-ı Kebîr'de hadis algısını tespit etmek şüphesiz Mevlânâ'nın zihnî arka planındaki düşünme biçimini ortaya çıkartmaya katkı sunacaktır. Ayrıca iktibas ve telmih yoluyla kullanılan rivayetlerden bağımsız pek çok rivayetin de soyut bir zeminde beyitlerin kurgusunda var olduğunu ifade etmek gerekir. Ancak mana ile rivayetin etkisi bir yana telmih ya da iktibas olmaksızın kullanılan bir rivayetin tespitinin kolay olmadığı da bilinen bir husustur. Bununla birlikte yaptığımız araştırmaya göre Mevlânâ'nın rivayetleri iktibas, telmih ve bu ikisi dışında kullandığı biçimleri gösteren bir gazeli burada incelemek konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Aruzun bahr-i hezec-i müseddes-i mahzûf olarak bilinen (mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün) vezni ile söylenmiş bir gazelde, beyitlerin kurgusu ayet ve hadis etrafında şekillenmiştir. On iki beyitten oluşan gazelin her beytinde âyet (7 yerde) veya hadisler (5 yerde) iktibas edilerek kullanılmıştır. Gazel, sırrın muhafaza edilmesi konusuyla başlar ve "A canım benim, sırrımı masal gibi

söyleme; duymuşundur, meclisler eminlikle durur denmiştir”¹⁶⁵ beytinde المجلس بالأمانة rivayeti odak noktada yer alır. İkinci beyitte الصيحة الدين rivayeti “Duymuşundur; din öğüttür, öğüt nedir? Aradan çıkıp gitmek” şeklinde kullanılmış ve rivayette yer alan öğüt/nasihat ifadesi aradan çıkıp gitmek şeklinde yorumlanmıştır. Bu beyit, Mevlânâ'nın rivayetleri, zihnindeki duygu, durum ve olay örgüsü içinde uygunluk ilkesi çerçevesince değerlendirmesine somut bir örnek teşkil etmektedir. Üçüncü beyit ayrılık temalı olup الفرقة عذاب rivayetiyle temellendirilmiş ve “Duymuşundur; ayrılık azaptır, ondan ayrılmak, yalım yalım alevlenmiş bir ateştir” şeklinde nazma çekilmiştir. Dört, beş ve altıncı beyitlerde sırasıyla Hadîd 23, Nisâ 138 ve Yunus Suresi 25. âyetler iktibas edilerek kullanılmıştır. Yedi ve sekizinci beyitler الفقر فخري ve يطعمني ربي rivayetlerini içermektedir ve “Bırak hırsı, yoksulluk övüncümdür denmiş; ne diye bu ayıp geliyor sana?” “Rabbime konuk olurum sözü yolu açmıştır; ne olurmuş bir kuru ekmek eksik olursa” ifadeleriyle şiirin kurgusunu, muhataba ahlâkî tavsiyeler içermek üzere şekillendirmiştir. Mevlânâ gazelin geriye kalan beyitlerinde sadece âyet iktibasları yapmış olup rabbin tecelli edişi, şah damarından daha yakın oluşu, her şeye güç yetirişi ve Kur’ân okunurken susmanın gerektiği ile ilgili âyetler beyitlerin kurgusunu belirlemiştir.

Söz konusu rivayetlerin kullanımında Mevlânâ'nın sıhhat ile ilgili bir endişesinin olmadığı *Dîvân*'da kullanılan diğer rivayetlerle birlikte değerlendirildiğinde rahatlıkla ifade edilebilir. Zira zayıf veya mevzu olarak kabul edilen rivayete bakışı ile sahih kabul edilen rivayete bakışı, verilmek istenen mesaj ile rivayetin manasının uygunluğuna göre şekillenmektedir. Yani ona göre sıhhat durumundan ziyade rivayetin mesaja katkısı önem arz etmektedir. Ayrıca onun zihin dünyasını şekillendiren tasavvufi düşünce ve öğretiler de söz konusu rivayetlerin tercihinde belirgin olarak kendini göstermektedir.

Sonuç

Yaşadığı dönemden itibaren insanlık tarihindeki konumu ve eserleri daima göz önünde olan Mevlânâ'nın zihin dünyası ve öğretileri bize daha çok eserleri üzerinden aktarılmıştır. Özellikle *Mesnevî*'si başta olmak üzere *Dîvân-ı Kebîr*'i onun şiir etrafında kurguladığı fikir ve düşüncelerini yansıtmaktadır. *Dîvân*'ın beyitleri kurgulanırken kullanılan kaynaklar arasında âyet ve hadislerin yanı sıra atasözü ile deyimler, darb-ı meseller veya tarihi olay, şahsiyet ya da mekânlar yer almaktadır. Bunların içinde hadis olarak verilen metinlerin tekrarları hariç 110 tanesi çalışmaya konu edilmiştir. Söz konusu rivayetlerden 23'ü tam, 9'u kısmî iktibas sanatı ile şiirde kullanılırken 78 rivayet telmih yoluyla *Dîvân*'da kullanılmıştır. Söz konusu rivayetlerden 56'sı sahih, 6'sı hasen kabul edilmiş olup makbul rivayetlerin toplamı 62'ye (%56,3) ulaşmaktadır. Temel hadis kitaplarında yer almayan 8, zayıf 22, mevzu/aslı yok 14 ve seleften birine ait olduğu tespit edilen 4 olmak üzere merdud rivayetler %43,8 oranla 48'e ulaşmaktadır. Bu rivayetlerden herhangi bir hadis kitabında bulunamayan, sefeye ait olan ve mevzu veya aslı yok kabul edilenlerin sayısı 26 olup eserin dörtte birine tekabül ettiği ifade edilebilir.

Mevlânâ'nın tasavvufi olan ilişkisi rivayet tercihinde de öne çıkmıştır. Rivayetlerin konu dağılımına baktığımızda kulların Allah ile olan bağlarını tasvir edildiği metinler kullanılmıştır. Ayrıca dinin geneliyle ilgili rivayetlerin yanı sıra Peygamberimiz başta olmak üzere diğer peygamberler, ahlâkî öğütler, sosyal hayat, tıp, dünya ve kadınlar hakkında önermelerin bulunduğu metinler de tercihe konu olmuştur. Mevlânâ, rivayetleri seçerken hadis ilminin kurallarına dikkat etmemiş, rivayetin ilgili konuya ışık tutması, anlatılmak istenen mesaja uygun düşmesi veya muhatabın ilgisini çekmesi gibi düşünceleri daha çok önemsemmiştir. Bu anlamda sahih bir rivayet ile mevzu bir metin, kaynak ve bilgi değeri açısından aynı görülmüştür. Özellikle merdud kabul edilen rivayetlerden tasavvuf geleneğinde kurucu unsur gibi algılanan metinler, belirgin bir şekilde varlığını hissettirmektedir. Esasında Mevlânâ'nın rivayetlerin lafzî anlamlarından ziyade şiirin muktezasına uygun biçimde kıyas veya teşbih yoluyla gâî bir yorumlama yoluna gittiği belirtilebilir. Bunun bir sonucu olarak rivayetlerin aktüel yönleri ön plana çıkmıştır.

Şiirde tam iktibas ile rivayeti kullanmanın zorluğunu da göz önünde bulundurarak Mevlânâ'nın ortaya koyduğu eserin genel muhtevası ve seçilen rivayetlerin kısa metinlerden veya bir rivayetin kısa bir parçasının değerlendirilmesinden oluşması, telmih yolu ile kullanılan pek çok ifadenin değerlendirme dışında kalmasına neden olmaktadır. Bunun tabii bir sonucu olarak *Dîvân*'ın hadis kaynaklarının tamamının tespit edilmesi güçleşmektedir. Ancak *Dîvân*'da kullanılan rivayetlerin *Mesnevî* başta olmak üzere Mevlânâ'nın diğer eserlerinde kullandığı rivayetlerle büyük ölçüde benzerlik göstermesi, hadis bilgisine dair genel bir kanaati ortaya koymakla birlikte daha çok tasavvuf literatüründe kullanılan rivayetleri tercih ettiği sonucuna ulaştırmaktadır.

¹⁶⁵ Beyitlere dair kaynak bilgisi, 1. başlığın altında geçtiği için tekrara düşmemek adına bu bölümde zikredilmemiştir.

Kaynakça

- Abdullah b. Mübârek, Ebû Abdîrrahmân b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî. *ez-Zühd ve'r-rekâik*. thk. Habîbü'r-Rahmân el-Âzamî. Beyrut, ts.
- Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyârî. *el-Musannefi'l-hadîs*. thk. Habîburrahman el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403.
- Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlu'l-ilbâs amme'stehera mine'l-ehâdîsi alâ elsineti'n-nâs*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Kudsî, 1351.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *ez-Zühd*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnâvut - Âdil Mürşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995.
- Aliyyü'l-Kârî, Ebû'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî. *el-Esrâü'l-merfû'a fi'l-ahbârî'l-mevdû'a*. thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbağ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1971.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-Arabî, ts.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *el-Câmiu li-şuabi'l-îmân*. thk. Abdulali Abdulhamîd Hâmid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *el-Medhal ile's-Süneni'l-kübrâ*. thk. Muhammed Ziyâü'r-Rahmân el-Âzamî. Kuveyt: Dârü'l-Hulefâ li'l-Kütübi'l-İslâmî, 2015.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Basrî. *el-Bahru'z-zehhâr (Müsnedü'l-Bezzâr)*. thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynu'l-lâh vd. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009.
- Birmâvî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdüd'dâim b. Musa en-Naimî el-Askalânî. *el-Lâmiu's-sabih bi şerhi'l-Câmiu's-Sahîh*. thk. Nureddin Tâlib vd. 18 Cilt. Suriye: Dâru'n-Nevâdir, 2012.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Camiu'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasaru min umûri Rasulillahi ve sünenihi ve eyyâmihî*. Riyad: Dârü's-Selâm, 1419.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Kitâbü't-târîhi'l-kebîr*. thk. Muhammed Abdulmuîd Hân. 8 Cilt. Haydarabad: Dâiratü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, ts.
- Can, Şefik. *Dīvân-ı Kebîr'den Seçmeler*. 4 Cilt. İstanbul: Ötükeyn Yayınları, 2006.
- Damar, Ünal. *Mevlânâ'nın Divan-ı Kebîr'inde Geçen Hadislerin Tahric ve Değerlendirilmesi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân b. el-Fadl. *es-Sünen*. thk. Hüseyin Selim Esed. 4 Cilt. S. Arabistan: Dârü'l-Muğnî, 2000.
- Deylemî, Ebû Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye. *el-Firdevs bi me'sûri'l-ahbâr*. thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Durmuş, İsmail. "İktibas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/52. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. Riyad: Dârü's-Selâm, 1419.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Hilyetü'l-Evliyâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsenâ et-Temîmî el-Mevsilî. *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*. thk. Hüseyin Selim Esed. Beyrut: Dârü'l-Me'mûn, 1989.
- Ebu'ş-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî. *Kitâbü'l-emsâl fi'l-hadîsi'n-nebevî*. thk. Abdulali Abdulhamîd Hâmid. Bombay: Dârü's-Selefiyye, 1987.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Sahîhü'l-Câmi'i's-Sağîr ve ziyâdetüh*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 3. Basım, 1988.

- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Silsiletü'l-ehâdisi'd-daife ve'l-mevdûa' ve eseruha's-seyyi' fi'l-ümme*. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1988.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîha ve şey'un min fikhîha ve fevâidiha*. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 2000.
- Gumârî, Ebû'l-Feyz Ahmed b. Muhammed b. es-Siddîk. *el-Müdüvî li-'ileli'l-Câmii's-sağîr ve şerhi'l-Münâvî*. 6 Cilt. Mısır: Dârü'l-Kütüb, 1996.
- Gürânî, Ahmed b. İsmail b. Osman b. Muhammed. *el-Kevserü'l-Cârî ilâ ri'yâzi ehâdisi'l-Buhârî*. thk. Ahmed Azv İnâye. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2008.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen. *Nevâdirü'l-usûl fi ma'rifeti ahhâri'r-Resûl*. thk. Abdurrahman Umeyre. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cebel, 1992.
- Hâris, Ebû Muhammed b. Muhammed b. Dâhir (Ebî Üsâme) et-Temîmî. *Müsnedü'l-Hâris(Buiyetü'l-bâhis 'an zevâ'idi Müsnedi'l-Hâris)*. thk. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkerî. 2 Cilt. Medine: Merkezü Hıdmeti's-Sünne, 1992.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*. thk. Hüsâmeddin el-Kudsî. 10 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Kudsî, 1994.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvad. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî. *Kitâbü's-Sünne*. thk. Muhammed Nâsiruddîn Elbânî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Kitâbü'l-İlel*. thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyyid - Hâlid b. Abdurrahman el-Cüreysî. 7 Cilt. Riyad: Matâbi'i'l-Humeydî, 2006.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsar*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İmtâ bi'l-erbaîne'l-mütebayneti (bi-şarti)'s-semâ (veylühü esilehün min hattî's-Şeyh el-Askalânî)*. thk. Ebû Abdullah Muhammed Hasan İsmail. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethü'l-Bârî bi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî vd. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Telhîsü'l-habîr fi tahrîci ehâdisi'l-Râfi'l-Kebîr*. thk. Ebû Âsım Hasan b. Abbas b. Kutub. 4 Cilt. Mısır: Dârü'l-Kurtuba, 2. Basım, 1995.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim et-Temîmî el-Büstî Muhammed b. Hibbân b. Ahmed. *Sahîhu İbn Hibbân bi-tertibî'l-Emîr Alâeddîn Ali b. Balaban el-Fârisî*. nşr. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Mısır: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbü'rî. *Sahîhu İbn Huzeyme*. thk. Muhammed Mustafa el-'Azamî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1975.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. Riyad: Dâru's-Selâm, 1419.
- İbn Receb el-Hanbelî, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân el-Bağdâdî ed-Dımaşkî. *Câmî'u'l-'ulûm ve'l-hikem fi şerhi hamsîne hadîsen min cevâmi'i'l-kilem*. thk. Şuayb el-Arnâvut. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 7. Basım, 2001.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Mecmû'u'l-Fetâvâ*. thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım. 37 Cilt. Medine: Mücemme'l-Melik Fehd, 2004.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Kitâbü'l-mevdû'ât mine'l-ehâdisi'l-merfûât*. thk. Nureddin Boyacılar. 4 Cilt. Riyad: Advâü's-Selef, 1997.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebû'l-Fadl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî. *Tezkiretü'l-huffâz, (Etrâfu ehâdisi Kitâbü'l-Mecrûhîn li'bn-i Hibbân)*. thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefî. Riyad: Dâru's-Sâmi'î, 1994.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. *el-Bedrü'l-münîr fi't-tahrîci'l-ehâdisi ve'l-âsâri'l-vâkı'ati fi's-Şerhi'l-Kebîr*. thk. Mustafa Ebû'l-Gayd vd. 9 Cilt. Riyad: Dârü'l-Hicret, 2004.

- Kirmânî, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Said Şemsüddîn. *el-Kevâkibü'd-dârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 2. Basım, 1981.
- Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer. *Müsnedü's-şihâb*. thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefî. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh İbn Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *Muvatta Mâlik (Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî rivayeti)*. thk. Abdülvehhâb Abdüllatif. Kahire: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 2. Basım, 1979.
- Mevlânâ, Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Belhî. *Dîvân-ı Kebîr*. çev. Abdülbaki Gölpınarlı. 7 Cilt. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, 2007.
- Mevlânâ, Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Belhî. *Külliyât-ı Şems yâ Dîvân-ı Kebîr*. thk. Bedüzzaman Fûrûzanfer). 10 Cilt. Tahran: İntişarat-ı Emir Kebir, 1378.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî. *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmî'i's-sağîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2. Basım, 1972.
- Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh. *et-Terğîb ve't-terhîb*. thk. İbrahim Şemsü'd-dîn. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasaru mine's-süneni bi-nakli'l-adli ani'l-adli an Rasûlillah*. Riyad: Dârü's-Selâm, 1419.
- Nalçacigil Çoçur, Emel. "İktibas Sanatı ve Mazmûn". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* 10 (2019), 165-179.
- Nebîl b. Mansûr, Ebû Huzeyfe. *Enisü's-Sârî fî tahrîci ve tahkîki'l-ehâdisi'lletî zekereha el-Hafız İbn Hacer el-Askalânî fî Fethi'l-Bârî*. Beyrut: Müessesetü's-Semâha, 2005.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *el-Müctebâ mine's-süneni an Rasûlillah*. Riyad: Dârü's-Selâm, 1419.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Erbaûne'n-Neveviyye*. thk. Kusayy Muhammed Nurs el-Hallâk - Enver b. Ebî Bekr. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2009.
- Özafşar, Mehmet Emin. *Hadisi Yeniden Düşünmek*. Ankara: Otto Yayınları, 4. Basım, 2017.
- Râmihürmüzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahmân b. Hallâd el-Fârisî. *Emsâlü'l-hadîs*. thk. Ahmed Abdülfettâh Temmâm. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1409.
- Sağânî, Ebû'l-Fedâil Radiyyüddîn (Radî) Hasen b. Muhammed b. Hasen. *ed-Dürri'l-mültekat fî tebyîni'l-galat veylühü el-Mevdû'ât*. thk. Abdullah Kâdî. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.
- Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *el-Mekâsîdü'l-hasene*. thk. Muhammed Osman el-Haşî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî, 1985.
- Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *ed-Dürerü'l-müntesire fî'l-ehâdisi'l-müştehire*. thk. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ. Riyad: 'Imâdetü Şüûni'l-Mektebât, 1983.
- Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Câmiu's-sağîr fî ehâdisi'l-beşîri'n-nezîr*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Suyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî. 2 Cilt. Riyad: Dârü Taybe, 2005.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi . *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*. thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. 10 Cilt. Riyad: Dârü'l-Hicr, 2. Basım, 1413.
- Taşkın, Kemal. "Suretleri Değiştirilerek (Mesh) Azap Olunan Kavimler ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi". *Mütefekkir* 7/ 14 (Aralık 2020): 537-562 . <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.849985>
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târîk b. 'İvadullah b. Muhammed - Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1995.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, 1994.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. *el-Câmiu'l-muhtasaru mine's-süneni an Rasûlillah*, Riyad: Dârü's-Selâm, 1419.

- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ. *Kitâbu'd-duâfâi'l-kebîr*. thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.
- Uysal, Muhittin. *Tasavvuf Kültüründe Hadis (Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivayetler)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Uzun, Mustafa İsmet. "İktibas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/52-54. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yıldırım, Ahmet. *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2. Basım, 2009.
- Yüceer, Mustafa. *Osmanlı Manzum Hadis Edebiyatı*. Ankara: TDV Yayınları, 2021.
- Zerkeşi, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî. *et-Tezkire fi'l-ehâdisi'l-müştehire (el-Le'âli'l-mensûre fi'l-ehâdisi'l-meşhûre, el-Fevâ'idü'l-mensûre fi'l-ehâdisi'l-meşhûre)*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Zeylâî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed. *Nasbü'r-râye li-tahrîci ehâdisi'l-Hidâye*. thk. Muhammed Avvâme. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Reyyân, 1997.
- Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf. *Muhtasarü'l-Makâsidi'l-hasene*. thk. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 4. Basım, 1989.